

Szabolcs VARGA

Pozadina utemeljenja voćinskoga franjevačkog samostana¹

Sažetak

Rad se bavi okolnostima utemeljenja voćinskoga franjevačkog samostana. Traga za odgovorom zašto su se franjevci potkraj XV. st. ondje nastanili. Istražujući za ovu temu, analizirali smo i okolnosti podizanja svih ostalih franjevačkih samostana na prostoru tadašnje Križevačke županije, ali i proučili je li to i koliko utjecalo na razvoj gradova u županiji. Potvrdilo se da je i tamo većina samostana osnovana u kasnome srednjem vijeku te je upravo tada nastao i najveći broj trgovišta (oppidum) na njezinu tlu. Dakle, postoji stanovita veza između tih dviju pojava. Međutim, to se ne može tumačiti razvojem građanskoga društva u urbanoj zajednici, jer njega ne nalazimo ni u tragovima. Malo se tko iz tih trgovišta upisao na inozemne fakultete; tamošnji žitelji nisu podupirali ni seljačku bunu 1514. koja je buknuła i u toj županiji, pa je za osnutak franjevačkih samostana i zamjetan rast broja trgovišta ipak zaslužna bila samo volja aristokracije, tj. imućnih lokalnih plemića.

Ključne riječi: Voćin, trgovište (oppidum), franjevački samostan, Križevačka županija, XV. do XVI. st., velikaška pobožnost, urbanizacija.

Ovom studijom namjeravam utvrditi mjesto voćinskoga franjevačkog samostana u vjerskoj konfiguraciji i mreži gradova Križevačke županije. Odavno je poznata čvrsta povezanost između prosjačkih redova i srednjovjekovnih gra-

dova, jer je činjenica da su se franjevci, dominikanci, augustinci i karmelićani rado naseljavali u važnijim naseljima.² Kako su najčešće izabirali mjesta koja su ionako doživljavana važnim regionalnim centrima, povijesna znanost, već i samu činjenicu njihova naseljavanja, smatra dokazom razvijenosti određene lokacije. Svojom su nazočnošću i djelovanjem, brojnošću i kadrovskom strukturom bili potpora daljnjemu razvoju i rastu grada, pa se zato, kad je riječ o profiliranju građanskoga sloja, prosjački redovi ne smiju zanemariti.

Postoji, međutim, nekoliko slučajeva koji se ne uklapaju u takvu zamisao. Dok svjedočimo da u Francuskoj ne postoji grad bez nekoga od prosjačkih redova, odnosno, da su ti samostani podizani isključivo u gradovima, moramo uvidjeti kako je od 51 franjevačkog samostana na tlu Ugarske Kraljevine samo 33 djelovalo u urbanim sredinama, a ostale samostane imućni su veleposjednici podizali u selima kao rodovske samostane.³ Pitanje je sada kako ćemo evaluirati utemeljenje voćinskoga samostana, hoćemo li pronaći veze između njegova podizanja i urbanih značajki toga naselja.⁴

Naselje u središtu vlastelinstva, koje se rasprostiralo na 247,6 četvornih kilometara, dospjelo je u posjed Gorjanskih 1430-ih godina.⁵ Voćin se tada smatralo selom i tek ga se 1476. prvi put spominje kao trgovište (oppidum).⁶ No tijekom iduća dva desetljeća teško se mogu rekonstruirati sve vlasničke promjene koje su uslijedile; čini se, naime, da je nakon smrti Joba Gorjanskog (†1481) posjed dospio u ruke Matijaša Korvina. Iako tome proturječi podatak prema kojemu je Vladislav II. Jagelović godine 1490. tek obećao Ivanišu Korvinu da će mu Voćin darovati čim domru njegovi tadašnji vlasnici.⁷ Dakle, vlastelinstvo i grad, čak ako ih se Matijaš i domogao, nisu prešli u ruke Ivaniša Korvina,⁸ nego su do kraja XV. st. ostali u vlasništvu sestara Katarine i Eufrozine Iločke. Prema povelji datiranoj iz 1495. postaje jasno da je Katarina stalno boravila u gradu, a Eufrozina ju je često posjećivala i s njom provodila dugo vremena.⁹ Ne znamo točno kada je Voćin prešao u ruke temeškoga župana Józse Some, no on se u popisu iz 1498.

² Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: *isti autor*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. 1981. 57-89.

³ *Ibid.* 57-71.

⁴ Najnovija stručna literatura o naselju: Voćin. Novi prilozi za povijesnu i kulturnu baštinu. Urednica: Dragica Šuvak, Slatina, 2005. Vidi još: Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000. 179-181.

⁵ MOL DL 37 598.

⁶ MOL DL 17 875.

⁷ MOL DL 37 668.

⁸ Vlastelinstvo se 1491. bilježi kao posjed Katarine Iločke. MOL DL 33 454.

⁹ MOL DL 88 796.

¹ Rad je nastao zahvaljujući Stipendiji za istraživanje *János Bolyai* (BO/00387/10/2) Mađarske akademije znanosti (MTA).

već vodi kao njegovo vlasništvo,¹⁰ a i u oporuci pisanoj 1502. Voćin navodi kao svoj posjed.¹¹ Nakon županove smrti Voćin postaje vlasništvom Batthyányjevih, a možda je baš Baltazar¹² bacio oko na *athinsko* imanje. Naime, jedna se ranija isprava,¹³ koja se odnosila na to vlastelinstvo, prepravlja 1504. upravo na Baltazarov zahtjev, a 1510. voćinski gvardijan Bálint Kemléki zahvaljuje njemu kao patronu što je donaciju zagrebačkoga biskupa dodijelio tamošnjemu samostanu.¹⁴ Pouzdano se zna da je on 1512. pripadao kraljevskomu rizničaru Benediktu,¹⁵ da je iduće godine u njemu popisano 55 poreznih dimova,¹⁶ ali i da su grad Turci 1543. oteli iz ruku iste obitelji.¹⁷ Od spomenutih vlasnika zacijelo su Katarina i Eufrozina Iločka bile te koje su iz vjerske revnosti najkasnije 1496. podigle franjevački samostan u čast Blažene Djevice Marije.¹⁸ Katarina je bila udovica Ivana Krbavskog, no muž joj je već oko 1470. nestao iz vidokruga povijesne javnosti. Godine 1490. bila je vlasnicom grada Požege, a nekadašnje je servitore svojega supruga 1493. naselila u Rači.¹⁹ Eufrozinin muž bijaše Job Gorjanski, koji je također ranije preminuo. I to je upravo podatak koji pokreće podosta pitanja. Premda isprava govori o franjevcima, a iz 1510. imamo saznanja čak i o imenu jednoga gvardijana, jedan od servitora Kláre Rozgonyi 1512. javlja o *anthynskim* redovnicama koje se bave tkanjem platna za žene.²⁰ Ženski bi samostan mogao biti odgovor na mnoga pitanja, tim više što se zna da su se redovnice i u Ugarskoj nastanjivale samo u gradovima.²¹ No svi kasniji izvori tek sporadično spominju

redovnice. Zna se, međutim, da im je 1535. ispovjednik bio franjevac Egyed iz Podbora,²² dok jedno izvješće iz 1660. spominje i kuću *anthynskih* begina, koja ja stajala nasuprot franjevačkom samostanu.²³ Usporedo sa svim tim imamo i podatke o djelovanju franjevačkoga samostana.²⁴ Bula o proglašenju križarskoga rata protiv Osmanlija 1501. dostavljena je i voćinskom samostanu,²⁵ a poznati su nam i neki od članova franjevačke zajednice, pa tako i to da je 1531. za gvardijana imenovan István Iváncsi, 1533. Mihály Szemcsey, a 1535. István Jalsovai. Tada je među zidinama samostana živjelo ukupno 16 osoba, među njima već spomenuti Egyed iz Podbora. Na osnovi svega navedenog može se takoreći sa sigurnošću zaključiti da su se u tom naselju uz franjevce nastanile i begine. Kako ni Pál Engel, ni András Kubinyi, a ni Erik Fügedi nisu uzeli u obzir mogućnost usporednoga djelovanja dviju samostanskih zajednica, dapače, podizanje voćinskoga ženskog samostana nisu uvrstili ni u popis samostana osnovanih od strane velikaške obitelji Iločkih,²⁶ uputno je razmisliti što je motiviralo utemeljenje potonjega i kakav je bio njegov mogući utjecaj na grad u kojem se nalazio.

U svezi s tim ipak bih se zapitao je li naseljavanje franjevac posljedica razvijenosti Voćina, ili je osnutak samostana samo izraz vlastelinove volje? Ili, jesu li možda oba čimbenika djelovala istodobno? Da bih mogao ponuditi odgovor, ponajprije ću proučiti razvojni tijek trgovišta na tlu Križevačke županije.

Mađarska historiografija smatra kako se Križevačka županija u XV. st. ubrala u najrazvijenije krajeve Ugarske Kraljevine.²⁷ Opravdana je to tvrdnja ako se uzmu u obzir urbanizacijski procesi u županiji. U mađarskoj povijesnoj znanosti odavno je problem kada će se neko naselje početi smatrati gradom. Dezső Csánki

¹⁰ Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Budapest, 2001.

¹¹ MOL DL 30 241.

¹² O slavonskim vezama Batthyányjevih vidi: Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. II. Századok 142 (2008/2), 267-313.

¹³ MOL DL 107 153.

¹⁴ „...nobis administravit elemosinam reverendissimi domini episcopi et missas per eodem dicemus...” MOL DL 104 224. Baltazar Batthyány njegovao je sa zagrebačkim biskupom Lukom sjajne odnose, naime, Baltazar mlađi 1509. zaručio se s biskupovom nećakinjom Katarinom. MOL DL 101 416.

¹⁵ MOL DL 24 871, 33 230.

¹⁶ Josip Adamček – Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću. Zagreb, 1976., 64.

¹⁷ Grad koji je držao Orbán Batthyány pao je u travnju. O tome vidi: Szakály Ferenc: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerkesztette Lengvári István, Pécs, 1996, 152.

¹⁸ MOL DF 275 535. Dakle, nije Ivaniš Korvin, kao što se to u stručnoj literaturi javlja na više mjesta. O tome vidi: Anđela Horvat: Novi pogledi na crkvu u Voćinu. Rad JAZU, 1971., 16.; Temeljiti pregled povijesti samostana: Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I., Budapest, 1922, 355-356., 387-399. passim. II. kötet, Budapest, 1924, 10-12.

¹⁹ MOL DL 20 043.

²⁰ MOL DL 25 541.

²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 64.

²² Franjevci su svojom bitnom obvezom smatrali duhovnu skrb za redovnice. Franjevac Mihály Besenyő za njih je 1524. pripremio kodeks s Konstitucijama. O tome vidi: Fáy Zoltán: Egy középkori könyvtár hétköznapijai. http://mandarchiv.hu/cikk/223/Egy_kozepkori_konyvtar_Hetkoznapjai (letöltés dátuma: 2012. június 20.) Na ovom bih se mjestu želio zahvaliti i Beatrix Romhányi na pomoći pri pisanju ove studije.

²³ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története, Budapest, 1924, 10-12.

²⁴ U stručnoj se literaturi javlja i podatak koji govori o zasjedanju generalnoga kaptola u Voćinu godine 1499, no to se zapravo dogodilo u Šaregradu na desnoj obali Dunava. Zoltán Fáy, *op. cit.*

²⁵ »In oppido dicto Vochino, sub arce Turcarum, ubi manent ipsi, sunt numero parvo christicolae commorantes ibidem; fuit olim grande monasterium, forsán nostrum, desertum manet, et etiam prope eundem apparent vestigia alterius (monasterii) vel ordinis alterius vel monachorum s. Clarae.« Eusebius Fermendžin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis b anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892. 496. citira: Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története, II., Budapest, 1924, 11.

²⁶ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon, 84-85.

²⁷ Kubinyi András: A magyar királyság népessége a 15. század végén. in: Magyarország történeti demográfiája (896–1995) Millecentenáriumi előadások. Szerkesztette Kovacsics József, Budapest, 1997, 107-108.

gradom je proglasio svako naselje u kojem su se održavali sajmovi,²⁸ dok je Elemér Mályusz gradom smatrao jedino slobodne kraljevske gradove (*civitas*).²⁹ Kad bismo preuzeli potonje mišljenje, tada bismo pravim gradom na spomenutom prostoru mogli smatrati jedino Križevce, to više što su Rovišće, Koprivnica i Rača tijekom toga stoljeća pali pod vlastelinsku jurisdikciju. Zato sam spreman prikloniti se stavu Andrása Kubinyija kada tvrdi da su trgovišta (*oppidumi*) funkcionirala kao pravi gradovi i imala istinski centralitet, pa sam na kraju i tu skupinu naselja uvrstio među gradove.

Uspio sam pronaći podatke o postojanju čak 90 gradova u Križevačkoj županiji početkom XVI. st., a u tu se skupinu svrstavaju sva naselja koja su prije 1526. nosila oznaku *civitas* ili *oppidum*. Prvo nedvojbeno pisano spominjanje Rašenice potječe iz 1529., pa ju nisam uvrstio u popis, iako je moguće da ju se već i ranije računalo među trgovišta. U svakom slučaju, ne navodi ju se u poreznim popisima kao grad.³⁰ Većina tih gradova nalazi se i na zemljovidu koji je izradio Pál Engel.³¹ S iznimkom Garića i Pavlin Kloštra (Streze), koji su kod njega označeni kao sela. Garić je bio u rukama zagrebačkoga biskupa, a iz 1415. postoji podatak koji ga bilježi kao trgovište.³² U hrvatskoj stručnoj literaturi nailazimo na njegovo poistovjećivanje s obližnjom Garignicom, što nije slučajno, jer se naziv i toga naselja u izvorima počesse javlja u inačici Garig.³³ A kako ga jedna isprava iz 1415. navodi kao posjed kraljice Barbare Celjske, vrlo je opravdana tvrdnja Josipa Adamčeka kada ih spominje kao dva zasebna trgovišta.³⁴ Vrela su nam također vrlo oskudna i kad je riječ o Pavlin Kloštru. Iako su o pavlinskome samostanu, koji je djelovao od 1373. sačuvani mnogobrojni spisi, o samome naselju znamo vrlo malo. Postoji vjerodostojni podatak da je mjesto godine 1465. steklo pravo održavanja tjednih i godišnjih sajmova, pa ga Dezső Csánki,³⁵ ali i Josip Adamček smatraju neupitno potvrđenim trgovištem.³⁶ Inače, Pavlin Kloštar je zoran primjer kako je sela teško

u potpunosti razlikovati od već urabaniziranih naselja. Naime, primjerice Jugovo Polje, ili Viljevo pa čak i većina naselja označenih kao trgovišta, imala su bitno manje povlastica nego Pavlin Kloštar; dapače, malo ćemo kojemu od njih u blizini naći samostan, a ipak ih se nedvojbeno smatra gradovima.

Garić je sličan Pavlin Kloštru i po tome što su pavlini dobili ozbiljnu ulogu u životu obaju naselja.³⁷ Pavlini, koji su se vremenom iz pustinjačkoga prometnuli u prosjački red, svoj su procvat i vrhunac, uz potporu vladajućih dinastija i plemićkih obitelji, doživjeli u XIV. i XV. st., pa su potkraj srednjega vijeka imali čak 63 redovničke kuće,³⁸ a u Panonskoj su nizini utemeljili ukupno 92 samostana.³⁹ Redu je 1418. bilo dopušteno propovijedanje, a već su od iduće godine njegovi pripadnici smjeli predvoditi i pogrebne obrede, pa su time umnogome postali slični prosjačkim redovima. Sve je to opravdalo pavlinska nastojanja da postupno stvaraju duhovna središta koja će uskoro prerasti u hodočasnička mjesta. Biskup Valentin d'Alsan udovoljio je 1386. zamolbi priora Pavlin Kloštra i odobrio mu pravo na dijeljenje jednogodišnjih i osamdesetodnevnih indulgencija, kao što je to učinio i đurski biskup Ivan koji je hodočasnici podijelio četrdesetodnevni oprost.⁴⁰ Dvije godine kasnije generalni vikar zagrebački Đuro dopušta četrdesetodnevni oprost onima koji će određenih blagdana pohoditi svetište streskih pavlina.⁴¹ Godine 1500. iste su povlastice bile dodijeljene i Gariću.⁴² Pavlinski samostani podignuti na vrlo pristupačnim mjestima, a u neposrednoj blizini naselja, zacijelo su imali vrlo važnu ulogu u vjerskom životu tih trgovišta. Hodočašća su također pokretala zamjetne mase ljudi, pa čak i one iz udaljenijih krajeva.

²⁸ Csánkiju je upravo to poslužilo kao temelj za stvaranje djela o Križevačkoj županiji. Csánki Dezső: *Körösmegye a XV. században*, Budapest, 1893.

²⁹ Historiografiju teme objedinio: Kubinyi András: *A középkori magyarországi városfalózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények* 23 (1971), 58-62.

³⁰ Josip Adamček – Ivan Kampuš: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, izvori za hrvatsku povijest 3.) Zagreb, 1976, 32, 64, 101.

³¹ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*

³² MOL DL 103 460.

³³ Krešimir Regan: *Plemićki grad Garić*. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, br. 4 (2011), 34.

³⁴ Josip Adamček: *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb, 1980, 173.

³⁵ Csánki Dezső: *Körösmegye a XV. században*, 18.

³⁶ Josip Adamček: *Agrarni odnosi*, 175.

³⁷ *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244–1786*. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo. Ured. Đurđica Cvitanović et al. Zagreb, 1989, 73-74, 83.

³⁸ Hervay Ferenc: *A pálos rend elterjedése*. In: Mályusz Elemér *emlékkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Makkai Ferenc, Budapest, 1984. 170; Drugdje se spominju 68 samostana, no tome valja pribrojiti i redovničke kuće od kojih su 7 djelovale u Slavoniji, a 8 na tlu Dalmatinske Hrvatske. Vidi: Pálosok. Szerk. Aczél László Zsongor – Legeza László – Szacsavay Péter – Török József, Budapest, 2006, 17; Na karti Pála Engela nalazi se 74 samostana, no to posve sigurno nije potpuni pregled. Zanimljivo je da pavlinski samostan Dobra kuća uopće ne spominje, a umjesto njega zasebno navodi onaj, na 6,3 km udaljeni samostan Svete Ane. Može mu se dati za pravo, kad su i onodobni porezni popisi zasebno bilježili 9 selišta u vlasništvu „Heremitarium Sancte Anne”. Adamček – Kampuš: *Popisi i obračuni*, 30.

³⁹ Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok Magyarországon*. Budapest, 2000; Valja spomenuti da se mađarska stručna literatura uglavnom ne bavi redovničkim zajednicama na tlu Slavonije i Hrvatske pa zato možemo ustvrditi da nam uistinu još uvijek manjka moderna monografija o povijesti pavlina u srednjemu vijeku.

⁴⁰ MOL DL 34 650.

⁴¹ MOL DL 34 651.

⁴² Urbán Máté: *Pálos zarándokhelyek a késő középkori Magyarországon*. *Vallástudományi Szemle* 5 (2009/1), 67.

Laički pokret, tzv. *devotio moderna*, snažno je obilježio i kasnosrednjovjekovnu pavlinsku kulturu.⁴³ Sa svime što sam naveo želim skrenuti pozornost na to da u propitivanje teme ima smisla uvesti i pavlinske redovničke kuće, tim više što su se te zajednice u kasnome srednjem vijeku aktivno uključile u pučki pastoral, što je uvelike izmijenio njihov pustinjački način života.⁴⁴ Osnutak njihovih samostana od početka je povezan s velikašima; nastanak im nije bio uvjetovan blizinom urbane zajednice već velikaševom rezidencijom. Naime, u drugoj polovici XV. st. često se događalo da velikaši u blizini svoje rezidencije podignu pavlinski samostan.⁴⁵ Ista se motivacija uočava, o tome će biti još riječi, i pri utemeljenju franjevačkih samostana u kasnome srednjem vijeku. Slijedom toga, Garić i Pavlin Klošar moraju se zbog tamošnjih samostana bezuvjetno uvrstiti među naselja koja su poprimila urbana obilježja.

Devedeset trgovišta na tlu jedne županije čini se pretjeranim brojem, to više što se na cjelokupnom prostoru države nalazilo tek oko devetstotina sličnih naselja. No, to znači da se desetak posto svih trgovišta u zemlji nalazilo u toj županiji, a da je njezin prostor pritom zauzima tek tri posto državnoga teritorija.⁴⁶ Proučio sam trgovišta i na tlu Baranjske i Šomođske županije, ne bih li i tamo naišao na sličan rezultat. No u to je doba u Baranjskoj županiji bilo 23 trgovišta, a u Šomođskoj 38,⁴⁷ što je znatno manje čak i tada ako imamo na umu da su te županije površinom bile manje od Križevačke županije.⁴⁸

Rječiti su i pokazatelji gustoće stanovništva. Potkraj XV. st. u Ugarskoj Kraljevini živjelo je u prosjeku deset osoba na jednom četvornom kilometru, a u Slavoniji se taj broj penjao do četrnaest osoba. Najgušće naseljeni krajevi bili su južno Zadunavlje i njemu susjedne slavonske županije; naseljavalo ih je više od 18 stanovnika po četvornome kilometru. Gustoća je u Baranjskoj županiji iznosila 24,8 stanovnika po km², u Varaždinskoj županiji 20,2 stanovnika po km², dok je u Križevačkoj županiji bilo 19,9 stanovnika po km².⁴⁹ Slijedile su ih Požeška županija sa 17,5 stanovnika po

km², Šomođska sa 16,6 stanovnika po km², Virovitička županija s močvarnim i šumovitim tlom sa samo 12,3 stanovnika po km². Od tih pokazatelja snažno odstupa Zagrebačka županija gdje je gustoća naseljenosti početkom XVI. st. bila svega 5,9 stanovnika po km², na što su uz zemljopisne uvjetovanosti zacijelo utjecala i desetljeća osmanlijskoga pustošenja. Na osnovi broja domaćinstava daje se procijeniti i broj stanovnika pojedinih županija. Izračuni Andrása Kubinyija pokazuju da je najnaseljenija županija regije bila Križevačka županija koja je mogla imati čak 199.000 žitelja, zatim Baranjska županija s približno 150.000 žitelja, Šomođska županija sa 112.000, Zagrebačka županija sa 46.000, Varaždinska županija sa 41.000 i Požeška županija s 36.000 žitelja. Uz njih se Virovitička županija sa 8.000 duša čini posve neznatnom, no pritom se ne smije smetnuti s uma ni slučaj Zagrebačke i Varaždinske županije, jer je na prostoru one prve na 7.400 četvornih kilometara živjelo tek nešto više ljudi nego na području one druge koja se prostirala na svega 1.895 km².⁵⁰

Početkom XV. st. u trgovištima Križevačke županije nalazimo približno 3.500 oporezivih selišta.⁵¹ Godine 1495. popisano je približno 9.600 selišta,⁵² iz čega proizlazi da je više od 30 posto stanovnika živjelo u urbanim naseljima, a to je znatno iznad državnoga prosjeka. Podatci dokazuju da je Križevačka županija u kasnome srednjem vijeku bila najnaseljenije i najurbaniziranije područje u čitavoj Ugarskoj Kraljevini. Međutim, i dalje ostaje pitanje koliko je sve to utjecalo na naseljavanje franjevaca u županiji? Je li franjevce pozvalo sve snažnije urbano stanovništvo u ove krajeve? Ili se ni to ne bi moglo baš tako kategorički ustvrditi?

Već spomenutih devedeset naselja urbanoga tipa poredao sam hijerarhijski, prije svega oslanjajući se na istraživanja Andrása Kubinyija. I on je uočio da u županiji nije bilo istinski važnijega grada. Uzalud je Križevcima bila dodijeljena povlastica slobodnoga kraljevskog grada; oni se nipošto ne mogu smatrati pravim županijskim središtem, iako su bez sumnje bili jedan od važnijih centara. Baš kao što

⁴³ Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1945), 53.

⁴⁴ Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon., Budapest, 2003, 25.

⁴⁵ Kubinyi András: Főúri rezidenciák a középkor végén. in: A Dunántúl településtörténete, VII. Szerk. Somfai Balázs., Veszprém, 1989, 87-93.

⁴⁶ Kubinyi András: A magyar királyság népessége, 109.

⁴⁷ Engel Pál: Magyarország a középkor végén

⁴⁸ Površina Križevačke županije bila je 9.424 km², Baranjske 5.717 km², a Šomođske 6.339 km².

⁴⁹ Sudeći po tome broj trgovišta sam po sebi nije dostatan za postizanje visoke gustoće stanovništva. Stanovništvo Baranjske županije pretežito je živjelo raštrkano u velikom broju malih zaselaka, no i to je bilo dovoljno da nakon Piliške županije Baranjska postane najgušće naseljenom županijom u državi.

⁵⁰ Kubinyi András: A magyar királyság népessége, 107-109.

⁵¹ Gdje god je to bilo moguće, poslužio sam se popisom provedenim 1495., a gdje toga nije bilo, uzimao sam podatke iz popisa načinjenoga 1507., ili 1513., no ako ih nije bilo ni u njima, oslanjao sam se na one iz 1517. godine. Podatkovni nizovi nastali tijekom dvadesetak godina zacijelo donekle iskrivljuju sliku, no unatoč tome bolje rješenje zasad ne mogu pronaći. Podatke vidi u: Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 7-105.

⁵² *Ibid.* 7-14.

su i Rovišće,⁵³ i Rača,⁵⁴ koji su postupno gubili povlastice stečene u XIV. st., kada ih se spominjalo kao kraljevske gradove (*regia civitas*), prema izvorima stoljeće poslije postali tek trgovištima (*oppidum*). Dakle, nisu bili među najrazvijenijim naseljima, a po mnogo čemu su ih pretekle Čazma, Koprivnica i Dubrava. Iz Čazme se, primjerice, na Bečko ili Krakovsko sveučilište upisalo 19 mladića, iz Koprivnice 17, a iz Dubrave 16 mladića, no više takvih, prema našim saznanjima iz čitave Slavonije bilo samo iz Zagreba (30) i Varaždina (25).⁵⁵ Bila su to, dakle, tri najrazvijenija naselja u županiji, a u stopu su ih slijedili Kloštar Ivanić i Mali Zdenci, iako na državnoj razini nijedno od njih, čini se, nije bilo od veće važnosti. U ozbiljnije gradove ove regije ubrajali su se ipak Zagreb⁵⁶ na zapadu, a sjeverno od njih Pečuh.⁵⁷

Tu su tezu potvrdila i moja istraživanja usmjerena na tih 90 trgovišta. Proučio sam je li trgovište bilo vlastelinsko sjedište, odnosno, je li uz naselje postojala kakva utvrda? Provjerio sam broj poreznih dimova, kao i jesu li se u tome mjestu održavale parnice, je li ono djelovalo kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*), te jesu li tamo sazivani plemićki sabori. Popisao sam crkve, samostane, hospicije i ubožnice, ispitao je li se u tom naselju naplaćivala carina, ali i kakvi su se sajmovi održavali na njegovu području. Bili su to kriteriji po kojima se tih 90 gradova moglo rangirati, a pokazalo se da je većina njih bila na uistinu niskome stupnju urbanoga razvoja; u mnogo slučajeva nisu imali nikakve vjerske ustanove, a bili su beznačajni i kao tržišni centri.

Najrazvijeniji gradovi Križevačke županije bili su uglavnom u rukama crkve. Bio je to slučaj s Čazmom i s Dubravom, obje su bile predmetom i Kubinyijevih istraživanja. Osim njih, još je 17 gradova bilo pod jurisdikcijom zagrebačkoga biskupa,⁵⁸

Čazmanskoga kaptola,⁵⁹ vranskoga priora,⁶⁰ glogovničkoga prelata,⁶¹ ili bijelskoga opata.⁶² Odnosno, više od dvadeset posto gradova bilo je u crkvenom posjedu, a neki su od njih bili među najvažnijim naseljima u županiji. Premda je Čazma,⁶³ naj-snažnija od svih kao trgovište prvi put spomenuta tek 1455., zacijelo se već i ranije ubrajala među značajnija mjesta unutar županije.⁶⁴ Godine 1513. popisano je u njoj 35 poreznih dimova i 56 spaljenih selišta koja su bila oslobođena plaćanja poreza.⁶⁵ U njoj je stolovao Čazmanski kaptol i a zagrebački je biskup imao vlastitu rezidenciju, no Čazmu se držalo i vlastelinskim središtem na čijem su se prostoru nalazila još četiri trgovišta. U naselju je bila snažna utvrda, ali i dominikanski samostan i hospicij, a kolika mu je bila gospodarska snaga lako se dade zaključiti po tome što su se u njemu uz tjedne sajmove održavala čak tri godišnja sajma.⁶⁶

Obrtništvo je bilo razvijeno, a na Bečko se sveučilište iz čitave Slavonije baš odande upisalo najviše sinova obrtnika: od 14 studenata čak su četvorica potekla iz obitelji koje su se bavile proizvodnjom odjevnih predmeta.⁶⁷ Na razvoj obrtničke zajednice nedvojbeno je utjecala i činjenica da je u gradu živio velik broj klerika, što je već samo po sebi značilo ozbiljnu potražnju. Važnost grada Dubrave s također stotinjak oporezivih selišta zamjetnije je narasla tek u kasnome srednjem vijeku,⁶⁸ a od 1485. spominje se kao trgovište u kojemu se nalazi i palas.⁶⁹ Oz-

⁵³ Kraljevski grad (*regia civitas*, 1380), oppidum (1398–1520), godišnji sajam, tjedni sajam svakog utorka (1402), carina, u njemu je godine 1473. sazvan Staleški sabor Slavonije, fortalium (1543). Središte vlastelinstva od 53,7 km². Kraljevski posjed, privilegija (honor) slavonskog bana (1382). U vlasništvu serdahelske obitelji (Szerdahelyi) Dersfi (1393–1543). 20 oporezivih selišta (1520); Engel Pál: Magyarország a középkor végén; Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. I. közlémény. Századok 141 (2007/4) 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 27.

⁵⁴ Regia civitas (1396), godine 1414. u njemu zasjeda Staleški sabor Slavonije, oppidum (1459–1517). castellum. Posjed Iločkih (1453–1524). u vlasništvu Ladislava Móróa (1525–1542). 42 porezna dima (1513); Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor, 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 62.

⁵⁵ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, 72.

⁵⁶ Szabolcs Varga: Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjem vijeku. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja vol. VIII. broj 16. (2009), 56–73.

⁵⁷ Szabolcs Varga: Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenzeit. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. VI. broj 14. (2008), 15–19.

⁵⁸ Garić, Podgarić, Narta, Sredska, Sičani, Križ, Miholec, Vlajislav, Podravska Slatina

⁵⁹ Korenovo. Središte korenovskoga vlastelinstva, oppidum (1440–1491). *Castellum* je podigao Jan Vitovec oko 1460. MOL DF 299 443. Godišnji sajam (1474), carine; Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Engel smatra da je grad od 1490. do 1519. u posjedu obitelji Batthyány. Međutim, u poreznim se popisima od 1507. do 1520. javlja kao vlasništvo Čazmanskoga kaptola, 1513. s 41, a 1520. s 42 oporeziva selišta. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 61., 129.

⁶⁰ Okučani. Raszosja (iščezlo naselje u blizini Trnakovca), Pakrac, Čakovec. Iako se pouzdano zna da je Končanica kratko vrijeme, 1500–1503., bila u priorovu vlasništvu, nisam je pribrojio ovoj skupini jer je nakon toga prešla u svjetovne ruke. Engel smatra da je naselje od 1472. imalo svoj *castellum*, od 1493. postalo oppidum, a od 1513. ušlo u posjed Batthyányjevih, iako tome proturječi podatak da je 1507. kao vlasnica tamošnja 22 ognjišta navedena »*domine Bathoris*«. No, zato se nedvojbeno zna da je godine 1517. pripadala Baltazaru Batthyányu. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 31., 100.

⁶¹ Glogovnica

⁶² Bijela, Bujavica

⁶³ O njezinoj povijesti vidi: Čazma u prošlosti i danas 1226–1976. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanom u Čazmi studenoga 1976, Čazma, 1979.

⁶⁴ MOL DL 252 173. O veličini Čazme od XIII. do XV. st. vidi: Josip Adamček: Agrarni odnosi, 170.

⁶⁵ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 55.; Biskupija je 1480. prihode ubirala od stotinu selišta. Josip Adamček: Agrarni odnosi, 128.

⁶⁶ Engel Pál: Magyarország a középkor végén.

⁶⁷ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, 75.

⁶⁸ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 128.; Godine 1507. popisana su samo 62 selišta, a već 1512. čak njih 109. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 25.

⁶⁹ Godine 1485. kaštelan Dubrave bio je István Apathi, a 1505. Petar Horvat Vinodolski. MOL DL 93 570.; MOL DF 255 550.

biljnost njezine uloge dolazi od činjenice da je Dubrava bila središtem nadasve prosperitetnoga vlastelinstva, gdje je feudalnu rentu uz 431 selišta u vlasništvu crkvenoga plemstva plaćalo i 431 imanje.⁷⁰ Također nije zanemarivo što je u njezinoj okolici bilo nekoliko naselja sitnih plemića pa su tako južno od Dubrave u Obreškoj živjeli crkveni plemići, a na sjeveru nedaleko od nje nalazio se Kabal u posjedu Brodarićevih. Imamo podatak da je u Dubravi sudio i banski sud.⁷¹ Iako je 1513. dijelove grada poharao požar, važnost dubrave ostala je neokrnjena: u njoj je nakon Mohačke bitke zagrebački biskup često boravio, a među zidinama utvrđenoga grada u više navrata održan je i Staleški sabor čitave Slavonije.⁷² Iako u Dubravi nije bilo franjevačkoga samostana, znamo da su neki od tamošnjih žitelja stupili u franjevački red: gvardijan ormoškoga samostana u 1540-ima bio Mark iz Dubrave, dok je Toma koji je 1535. služio u Ivaniću, 1542. postao poglavarom slavonske kustodije, a 1548. bio predstojnik Remetinca.⁷³ U Kubinyijevu pregledu Kloštar Ivanić nije naveden, no ja ga unatoč tome smatram jednim od važnijih crkvenih naselja. Ivanić je uz Čazmu i Dubravu bio središtem trećega po veličini, također golemoga biskupskoga posjeda, a početkom XVI. st. ubrajalo ga se među najnaseljenija crkvena naselja;⁷⁴ godine 1513. tamo je popisano 139 oporezivih selišta.⁷⁵ Cistercitičke su tijekom srednjega vijeka imale u Ivaniću svoj samostan, a onda je zagrebački biskup Luka Szegedi tu napuštenu zgradu darovao franjevcima opservantima.⁷⁶ Od tamo potječe Šimun kojega 1535. zatičemo još u službi u Remetincu, da bi 1537. već postao poglavarom samostana u Jelenskoj.⁷⁷ Andrija je još 1535. živio u Ivaniću, a 1542. postao remetinečki gvardijan. Stjepan je 1531. bio poglavar voćinskoga samostana, da bismo ga nakon četiri godine u izvorima opet sreli, ali kao jelenskoga ispovjednika.⁷⁸

Među posjedima pod svjetovnom jurisdikcijom znatno nam je teže odrediti najvažnija naselja. Prema raspoloživim podacima najrazvijenijim se gradom čini

Koprivnica, čak i unatoč gubitku većine povlastica.⁷⁹ Bilo je to središte vlastelinstva s jakom tvrđavom, a među njegovim zidinama djelovao je i samostan franjeva konventualaca. Znamo za tamošnji godišnji sajam, te da se 13 đaka zaputilo na Bečko i Krakovsko sveučilište.⁸⁰

I Voćin se, koji je također bio središtem velike gospoštije, mogao pohvaliti nečim vrlo sličnim. Više od tri stotine poreznih dimova daje naslutiti respektabilnu regiju, iako na prostoru od približno 250 četvornih kilometara drugih urbanih naselja nije bilo.⁸¹ Znamo za postojanje tamošnje utvrde, franjevačkoga samostana i zajednice begina pa stoga važnost Voćina nipošto ne smijemo potcijeniti. Primjerice, jedna se osoba iz Voćina 1493. upisala na Krakovsko sveučilište, što svjedoči da je na nekoj minimalnoj razini postojala čak i »studijska peregrinacija«.⁸² Voćin se početkom XVI. st. ubraja u naselja srednje veličine. Godine 1507. Lovro Iločki imao je ondje 52 selišta koja su plaćala porez, što je doduše manje od onih 55 poreznih dimova popisanih u selu Rosonc koje je pripadalo istom posjedu. Međutim, popisi desetina zagrebačkoga biskupa razotkrivaju nam da su se iz toga okruga ubirali pozamašni iznosi, a da u tim приходима osobito zamjetan udio predstavljaju količine vina i svinja.⁸³ Mjesni je župnik imao pedeset selišta, a prebendari Lovro, Ivan i Demetar zajedno su posjedovali 22 vrlo unosna selišta. U naselju su postojale tri crkve, po jedna za franjevce i begine, a treća je funkcionirala kao župna crkva.⁸⁴ U naselju Bresnica, koje je također bilo u sklopu vlastelinstva, župnik je imao 5 selišta, svećenicima Crkve sv. Kuzme pripadalo je 8 selišta, a ostalim nadarbenicima 3 selišta. Istoj skupini valja pribrojiti i Orahovicu, također vlastelinstvo Iločkih, koja je u drugoj polovici XV. st. toj obitelji služila kao jedna od središnjih rezidencija. Odatle je mačvanski ban

⁷⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 128.

⁷¹ Ban Ladislav od Egervára sudio je ondje 27. kolovoza 1490. MOL DL 101 112.

⁷² 1527. i 1537. Ferdo Šišić: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. (MSHSM XXXI.) Zagreb, 1912, 71-77; Ferdo Šišić: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1557. Dodatak 1526–1539 (MSHSM XXXVI). Zagreb, 1915, 79-81.

⁷³ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. kötet, 402. II. kötet, 82, 131, 144.

⁷⁴ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 170.

⁷⁵ 1513. popisana su 139 oporezivih selišta. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 54.

⁷⁶ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. kötet, 81-83.

⁷⁷ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. kötet 120, 144.

⁷⁸ *ibid.* 11, 120.

⁷⁹ Najnovije: Ranko Pavleš: Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija. Koprivnica, 2001.

⁸⁰ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, 72.

⁸¹ Ipak, s obzirom na izvor iz 1435., ne bismo sa sigurnošću mogli isključiti da su postojala još i neka druga trgovišta. »Castrum nostrum Athyna cum universis oppidis ac possessionibus« citira Josip Adamček u Agrarnim odnosima, 176.

⁸² Godine 1496. na Ferrarskom se sveučilištu pojavio stanoviti Nicolaus de Athina, no zbog istovjetnosti njegova imena s Nikolom iz Athina koji nam je poznat i iz Krakova, nije isključeno da je riječ o istoj osobi. Međutim, ukoliko nije, onda bismo iz toga grada mogli uknjižiti čak dvojicu koji su studirali na inozemnom sveučilištu. Stanko Andrić: Voćin u srednjem vijeku. In: Povijesna i kulturna baština Voćina, 104-105.

⁸³ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 148.

⁸⁴ Iako je glavni patron župne crkve u .XIV. st. bio Sv. Nikola, ipak je zapisano da je Johannes Krajačych de Kamarja godine 1481. deset forinti zavještao tamošnjoj crkvi Sv. Pavla. »Item lego ecclesiae Sancti Pauli in Athina florenorum decem.« MOL DL 37 166.

i erdeljski vojvoda Nikola Iločki odaslao 1453. jedno pismo,⁸⁵ a ondje je godine 1471. napisao i oporuku.⁸⁶ Čini se da je u Orahovicu planirao naseliti franjevce, namjeravajući im darovati i tamošnju crkvu sv. Katarine, no to se nije ostvarilo.⁸⁷ Godine 1494., nakon što su Orahovicu zauzele jedinice kraljevske vojske poslana u kaznenu ekspediciju protiv Lovre Iločkoga, grad je pretrpio znatna oštećenja.⁸⁸ Početkom XVI. st. u naselju je bilo približno 50 oporezivih selišta,⁸⁹ ali je i na čitavom posjedu popisano svega 216 dimova. Šest prebendara u susjednome trgovištu Jošava daje naslutiti ozbiljniji vjerski život. Istina, u Orahovici je kapelan imao 15 selišta,⁹⁰ župnik 10, a nadarbenik Petar 5 selišta.⁹¹ Čini se, međutim, da je Orahovica na području vlastelinstva Iločkih u Križevačkoj županiji do kraja srednjega vijeka postupno izgubila na važnosti u korist Voćina, pa stoga možda nije slučajno što je do naseljenja franjevaca u Voćin došlo tek nakon okončanja spomenute opsade Orahovice.⁹²

U istu kategoriju valja svrstati i Kloštar Podravski, pa i Ludbreg. Prvi je bio rezidencija najprije Belušovih, a zatim obitelji Tahy, no poznato je da se 1494. u njemu nalazio i jedan od palasa Stjepana od Gorbonuka.⁹³ U godinama nakon smrti Matijaša Korvina prešao je u ruke tuđina, da bi novi procvat doživio tek početkom XVI. st. U naselju, koje se prvi put kao trgovište spominje 1506., godine 1513. popisano je 75 oporezivih selišta. Znamo da su od 1507. u njemu djelovali franjevci opservanti koji su 1517. posjedovali četiri oporeziva i dva napuštena

selišta,⁹⁴ ali i da je 1529. tamo pokopan Andrija, član obitelji Budor koji je također potekao iz Kloštra Podravskog.⁹⁵

Gotovo je jednako važan bio i Ludbreg,⁹⁶ naselje u središtu vlastelinstva površine 60 četvornih kilometara u kojem su od 1373. djelovali franjevci konventualci. Tim su krajem prolazile državne ceste iz Križevaca i Koprivnice prema Varaždinu, što je zacijelo 1418. bilo i razlogom da je mjesto steklo povlastice održavanja tjednoga sajma nedjeljom. Kako u okolici nije bilo drugoga trgovišta – naime, i Rasinja se u ispravama započinje spominjati kao trgovište tek od 1502. – vjerojatno je Ludbreg bio najozbiljnije naselje u sjeverozapadnom dijelu županije. Obitelj Ludbreški imala je 1421. u mjestu svoj dvorac.⁹⁷ Prvi put ga se kao trgovište spominje 1461., a tri godine poslije prelazi u ruke obitelji Túróci. Dvadeset posto poreznih dimova vlastelinstva pripadalo je trgovištu, što se smatra ispodprosječnim postignućem.⁹⁸ Varaždinski župan Bernardin Túróci i profesor teologije franjevački redovnik Antun Mangui, postigli su da se 1510. ludbreškoj župnoj crkvi Presvetoga Trojstva i crkvi Djevice Marije odobri pravo podjele stodnevoga oprosta.⁹⁹ Prva je već od 1420-ih postala hodočasničkim mjestom, a 1513. je i papa Leon X. potvrdio izvornost tamošnje relikvije Presvete Krvi Isusove.¹⁰⁰ Sve je to, dakako, utjecalo na porast važnosti grada, to više, što se s 56 poreznih dimova i vlastelinstvom od 166 selišta, Ludbreg ubrajao tek među srednje velike posjede.¹⁰¹ Ludbreg je, dakle, svoj položaj najvažnijega središta među naseljima u županiji potvrdio kao proštenište.

Gradovima ćemo zbog postojanja vjerskih ustanova pribrojiti i Moslavinu, Kraljevu Veliku i Međurić. Premda u njima samostana nije bilo, u sva tri trgovišta djelovali su hospiciji i ubožnice. Moslavina je kao središte golemoga vlaste-

⁸⁵ MOL DL 14 661.

⁸⁶ MOL DL 17 162.

⁸⁷ Fedeles Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája, Századok 145 (2011/2), 385. Autor predmnijeva da je Nikola namjeravao naseliti franjevce i u Donjoj Pištani kod Orahovice, međutim, u ispravi navedeni naziv *civitate Perstyen* zacijelo nije se odnosio na to selo, nego prije bi se reklo da se radilo o trgovištu Pöstyénu (danas Piešťany) u Nitranskoj županiji koji je u tom kraju bio jedan od najnaseljenijih gradova, odmah iza današnjega Hlohovca. Neumann Tibor: A Korlátköviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században, Piliscsaba, 2006. 16.

⁸⁸ Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1-12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Történelmi források I., Budapest, 2001. 88-91.

⁸⁹ Godine 1507. popisano je 50, a 1513. već 56 selišta koja su poreze plaćala Iločkima. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 33, 65.

⁹⁰ Možda je to bilo namijenjeno brizi za obitelj toliko važnoga oltara Sv. Katarine. Naime, godine 1507. Grgur sin Gašpara Pištanskog pred konventom u Stolnom Biogradu prosvjedovao je zbog toga što je Lovro Iločki neke posjede u Križevačkoj županiji darovao u korist oltara Sv. Katarine u orahovičkoj župnoj crkvi. MOL DL 94 313. Pri proučavanju pobožnosti Iločkih bilo bi zanimljivo proniknuti u tajnu njihove privrženosti Sv. Lovri i Sv. Katarini.

⁹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 33.

⁹² Kako su obje osnivačice već duže vrijeme bile udovice, malo je moguće da su bile neposredno motivirane gubitkom muževa.

⁹³ MOL DL 268 262.

⁹⁴ Godine 1292. u Kloštru Podravskom nastanjuju se konventualci, no o kontinuitetu njihova djelovanja do 1552. nema pisanih vrela. Paškal Cvekan: Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog: povijesno-kulturni prikaz povodom 700. godina dolaska franjevaca u Gorbonuk. Virovitica, 1990. 23-35.; Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. kötet, 173-174; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 104.

⁹⁵ Emilij Laszowski: Oporuka Andrije Budora od Budrovca g. 1529., Vjesnik kr. državnog arhiva u Zagrebu VI. (1934), 50-57; O Budorovima vidi Géza Pálffy: Plemička obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. *Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, vol. III. broj 2 (2003) 3, 5-75.

⁹⁶ Josip Adamček: Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma. In: Ludbreg. Gl. Ured. Vlado Mađarić. Ludbreg, 1983. 81-85.

⁹⁷ MOL DL 101 712.

⁹⁸ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 182.

⁹⁹ MOL DL 101 807-101 808.

¹⁰⁰ MOL DL 101 810.

¹⁰¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 94.

linstva sa svojih 250 poreznih dimova zacijelo bila najgušće naseljeno mjesto u županiji.¹⁰² Isprva su njome gospodarili Čupori, a zatim je prešla u ruke obitelji Erdődy. Bilo je to naselje u kojemu je sagrađen palas, a 1493. je trgovište steklo pravo na održavanje godišnjega sajma. Uz raniju župnu crkvu početkom XVI. st. izgrađena je i nova u čast Svih Svetih.¹⁰³ Franjevački samostan podignut u 4,5 km udaljenom Podgrađu, u nekom se obliku vjerojatno uključio i u vjerski život grada Moslavine. Međutim, udaljenost dade naslutiti da prosjački redovi u razvoju Moslavine ipak nisu igrali ozbiljniju ulogu. Kraljeva Velika bila je središte vlastelinstva Velika, premda ju izvori 1427. nazivaju trgovištem (oppidum), do početka XVI. st. započinju razlikovati Staru i Novu Veliku.¹⁰⁴ U potonjoj je stajao burg koji se isprva nalazio u kraljevim rukama, a onda je prešao u posjed Morovića. Hospicij je u gradu podignut podno burga 1443. godine. Potkraj stoljeća postao je vlasništvom Egervarskih, a nakon njih tim su dobrima gospodarili Kanižajevci. Godine 1507. ondje je popisano 75 dimova. Trećina svih stanovnika vlastelinstva bili su žitelji trgovišta, što se može smatrati vrlo dobrim prosjekom.¹⁰⁵ Medjurić je bio središte vrlo bogatoga velikaškog imanja, a u njegovu su se susjedstvu nalazili Sredjani i Gaj kod Pakraca. Zato se čak 45% stanovnika vlastelinstva moglo izjasniti da prebiva u trgovištu. Unatoč tome, razmjerno su ga kasno, tek 1476. započeli nazivali trgovištem. Tada je postao posjedom Bartola Drágffyja koji je u njemu redovito održavao pokrajinske sabore; od 1474. do 1496. održao ih je čak pet.¹⁰⁶ Godine 1507. tamo su popisana 4 oporeziva selišta u vlasništvu upravitelja hospicija, dok ih je u čitavom gradu registrirano 43 selišta.¹⁰⁷

Važnijim gradovima županije možemo dodati još tri naselja. U Novim Dvorima, koji su prešli u ruke obitelji Batthyány, održavao se tjedni sajam, a djelovala je i carina. U mjestu koje se od 1477. naziva trgovištem, godine 1507. popisano je 65 oporezivih selišta, što ih svrstava u gornji dio liste. Među zidinama Malih Zdenaca sazvan je Staleški sabor Slavonije,¹⁰⁸ a osim toga to je vlastelinsko središte imalo pravo održavati tjedne sajmove. Kao znak formiranja građanskoga sloja bilježimo

upis dviju osoba na Bečko sveučilište,¹⁰⁹ a osobitu težinu ima i činjenica da je 40% stanovnika vlastelinstva živjelo u trgovištu.¹¹⁰ Činjenica da se to dobro sa 113 oporezivih selišta do XVI. st. našlo u rukama obitelji Báthori, naselju je dala nemalu važnost i ugled.¹¹¹ U usporedbi s njim, 71 dim dežanovačkoga vlastelinskoga dobra doista je značilo skromnost. To naselje koje se od 1489. vodi kao trgovište, bilo je u posjedu roda Kaštelanovića te se u njemu kao obiteljska rezidencija nalazila i utvrda Sveti Duh, ipak je priskrbilo rang. Znamo tko je bio kaštelan 1468.,¹¹² ali za postojanje kaštela potvrdu sam pronašao tek u podatku iz 1487.¹¹³

Dakle, od 90 naselja isticalo se samo 15 naselja koja su imala zamjetniju ulogu u gospodarskome životu županije. Svih 15 je imalo tvrđavu ili dvorac (castrum ili castellum), a gradovi pod svjetovnom jurisdikcijom bili su ujedno i vlastelinska središta, u većini slučajeva i urbane sredine koje su niknule oko rezidencija velikaških obitelji. Rang Čazme i Ivanića dodatno su podizali samostani, u Čazmi dominikanski samostan, a u Ivaniću franjevački samostan. Od svih imanja svjetovnih vlasnika najviše se isticala Koprivnica, a osim nje samo su se još tri grada – Voćin, Ludbreg i Kloštar – mogli pohvaliti franjevačkim samostanom. Među pet od petnaest najrazvijenih sredina nalazimo i franjevce. U slučaju Čazme zbog nazočnosti dominikanaca možemo govoriti o stanovitu utjecaju prosjačkoga reda, no kod osam drugih trgovišta ne bismo mogli spomenuti ništa slično. Dakle, na razvoj trgovišta u toj županiji, franjevački samostani utjecali su tek vrlo umjereno.

Zanimljivo je promotriti i pozadinu tih podataka. Upravo smo ustanovili kakva je bila veza između broja trgovišta i rasta broja franjevačkih samostana na tlu županije. Erik Fügedi smatra da se širenje franjevaca opservanata poklapa s vremenom masovne pojave trgovišta.¹¹⁴ U slučaju Križevačke županije radi se o razdoblju posljednje trećine XV. i početka XVI. st. Godine 1400. znamo za postojanje pet trgovišta,¹¹⁵ 1460. za dvadeset i četiri,¹¹⁶ a 1526. čak za devedeset trgovišta.¹¹⁷ Točnost Fügedijeve tvrdnje potvrđuje činjenica da prvi podatci o

¹⁰² Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 24.

¹⁰³ Godine 1513. »Plebani Omnium Sanctorum ad Monozlo« imala je šest poreznih dimova. *ibid.*, 55.

¹⁰⁴ Oppidum Novum Velike, Oppidum Antiquum Velike. *ibid.*, 29.; Josip Adamček: Agrarni odnosi, 172.

¹⁰⁵ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 182.

¹⁰⁶ Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor, II. rész, 303.

¹⁰⁷ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 29.

¹⁰⁸ Emilij Laszowski: Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva, XVI-II (1916), 81-87.

¹⁰⁹ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, 72.

¹¹⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 182.

¹¹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 134.

¹¹² MOL DL 100 773.

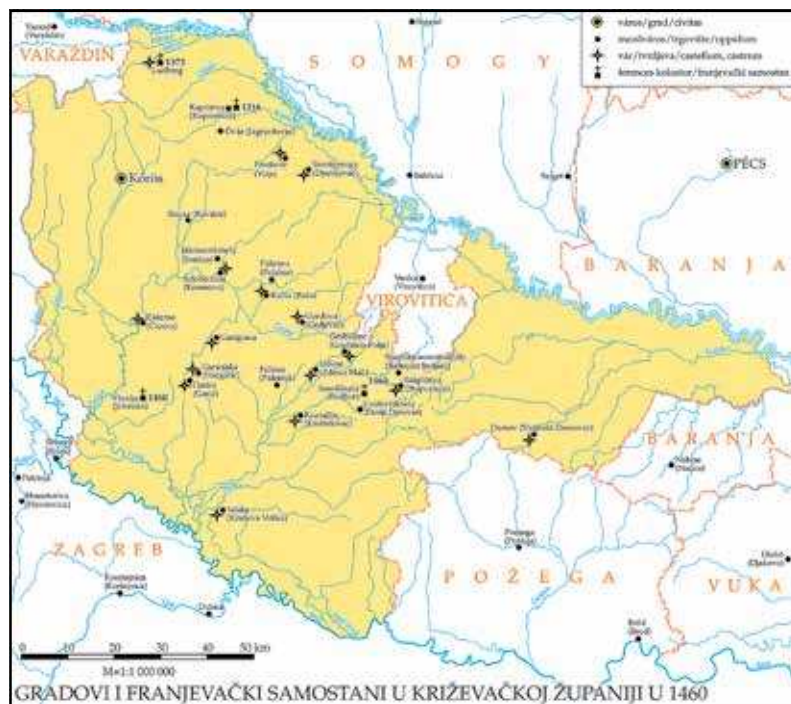
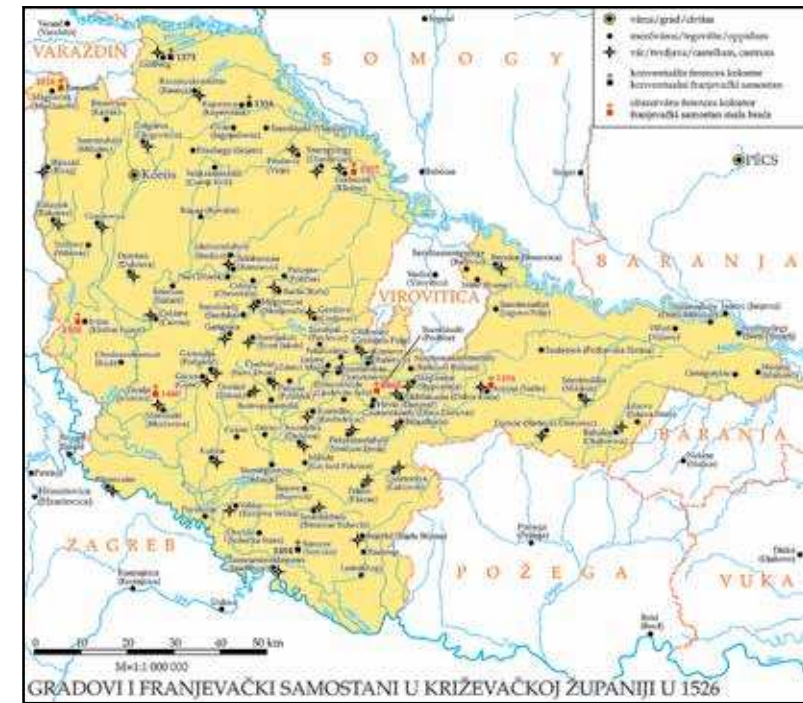
¹¹³ MOL DL 101 039.

¹¹⁴ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 83-84.

¹¹⁵ Vidi prvi zemljovid.

¹¹⁶ Vidi drugi zemljovid.

¹¹⁷ Vidi treći zemljovid.

postojanju čak 73% svih trgovišta potječu iz istoga razdoblja. Od tih naselja, samostani konventualaca u XIV. st. osnovani su u Ludbregu i Koprivnici. Nakon njih uslijedila je duga stanka sve dok se na prijelazu XV. u XVI. st. franjevci nisu doselili u Kloštar, Voćin i na područje crkvenoga posjeda Ivanić. Fügedi također vjeruje da je koncem XV. st. barem u svakom desetom trgovištu djelovao samostan jednoga od prosjačkih redova.¹¹⁸ Međutim, omjeri u Križevačkoj županiji znatno su lošiji, jer čak i s onim čazmanskim samostanom, jedan samostan dolazi tek na svako trinaesto trgovište.

Situacija postaje još zanimljivija ako proučimo slučaj samo tih 16 trgovišta utemeljenih u sjeveroistočnome kotaru županije. To su uz Voćin bili Bačevac, Brezovica, Ivanac, Podravska Slatina, Mikleuš, Slatinski Drenovac, Orahovica, Jošava, te na sjeveroistoku Viljevo, Donji Miholjac, Janjevci, Sveti Đurađ, Marjanci i Gersigorjanc. S iznimkom Slatinskoga Drenovca svi su oni status trgovišta zavrijedili tek nakon 1470., no franjevci i begine nastanili su se jedino u Voćinu. U čitavoj regiji nemamo saznanja o postojanju još jedne redovničke kuće, što u

¹¹⁸ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 84-85.

svakome slučaju ističe značenje Voćina; no mora se također primijetiti da o tome što je taj grad predstavljao u širem gospodarskom smislu, nemamo baš nikakvih podataka. Ne znamo ništa ni o carinama, ni o godišnjemu sajmu, no pouzdano se zna da je tjednih sajмова u čitavoj regiji bilo samo u Donjem Miholjcu i Slatinskom Drenovcu.¹¹⁹ Tome valja pridodati da je udio građana trgovišta u ukupnome broju stanovnika bio također vrlo nizak. Dok je taj omjer u vlastelinstvu Podravska Slatina bio 42 %, u Voćinu 13%, a u Brezovici je svega 7% žitelja moglo za sebe ustvrditi da pripada gradskome puku.¹²⁰ To je malo čak i usporedbi s omjerom od 20 %, što je bio prosjek na državnoj razini,¹²¹ pa s pravom možemo sumnjati da je redovnike u Voćin privukao urbani karakter grada.

U Ugarskoj Kraljevini franjevački samostani nisu podizani samo u gradovima, što ruši tezu poteklu iz francuske historiografije. U Križevačkoj županiji znamo za četiri samostana koja su djelovala u seoskim sredinama. U Jelenskoj¹²² i na imanju običnoga plemića u Podboru (danas dio Daruvara) samostani franjevača opservanata utemeljeni su 1460,¹²³ a onaj u Remetincu 1516. godine.¹²⁴ Prvi je osnovan nadomak Moslavini, a drugi u blizini Dobre Kuće, a od njih su trgovišta Daruvar, Daruvar Donji i Ljudevit Selo tek na nekoliko kilometara, dok se treći nalazio nedaleko Madžareva. Jelensku su podigli Čupori Moslavački, Podbor Nelipići, a Remetinec Batthyányjevi. Tome se može pribrojiti još i samostan konventualaca u mjestu Szencse, koji je oko 1494. utemeljila obitelj Szencsei. Svima je zajedničko to što su svoje utemeljenje mogli zahvaliti vlastelinovoj volji, a ne razvijenosti naselja u kojemu su izgrađeni.

I u slučaju Voćina potvrdilo se da mjesto duguje svoje značajke feudalčevoj rezidenciji. Nakon što je Orahovica 1494. pretrpjela znatna oštećenja, obitelj Iločki svoje je sjedište podiglo i uredilo u Voćinu. Naseljeni franjevci bili su u službi rodovskoga samostana koji je vremenom postao i ukopnim mjestom roda,¹²⁵ a redovnici su preuzeli brigu za spas duša članova obitelji. Dakle, utemeljenje glavne franjevačkih samostana motivirano je duhovnim potrebama žitelja velikaških rezidencija. Izgrađene su i dvorske kapele iz čega se daje naslutiti koji su burgovi bili stalno nastanjeni, a koji nisu.¹²⁶ Naime, graditeljska rješenja pri izgradnji cr-

kve uz voćinski samostan pokazuju da je glavni naručitelj bila obitelj.¹²⁷ Gotičke forme crkvenoga zdanja srodne su gotičkim formama iločke i šarengradske crkve,¹²⁸ dapače lako je moguće da bismo usporedna rješenja mogli pronaći i na tlu Češke.¹²⁹

Primjer Voćina rasvjetljuje činjenicu da je u podizanju franjevačkih samostana bitnu ulogu imala velikaška volja. Na to je ukazao već i Erik Fügedi napisavši da se »zlatno doba širenja franjevac poklapa s masovnom pojavom novih trgovišta, što je možda jedan od razloga da je većina novih samostana ipak niknula u trgovištu u kojemu je i vlastelin odigrao određenu osnivačku ulogu«. No, uopće nije irelevantno na što se stavlja naglasak. Iz povijesti Križevačke županije jasno se vidi da se i uspon trgovišta počeo odigravao sukladno velikaškoj volji pa u tom slučaju ne bismo mogli govoriti o neovisnom urbanom razvoju. I Voćin je, poput drugih gradova u županiji, svoju važnost dugovao velikaševoj prisutnosti. Možda se tamošnje seljaštvo zato nije uključilo u Dózsine seljačke ratove.¹³⁰ Iako bi se to očekivalo s obzirom na broj trgovišta. No, iz primjera Voćina možemo izvući sljedeću pouku: u urbanom razvoju Križevačke županije presudna je bila volja vlastelina, a ne jačanje građanskoga sloja, baš kao što je pobožnost vlastelina imala znatan utjecaj na utemeljenje franjevačkih samostana. Zapravo, želimo li razumjeti crkvenu i urbanu povijest gravitirajuće regije, moramo najprije proučiti mentalitet plemstva na njezinu tlu, jer će nam tek tada biti donekle bliža i povijesti voćinskoga franjevačkog samostana.

¹¹⁹ Engel Pál: Magyarország a középkor végén

¹²⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 182-183.

¹²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 79.

¹²² Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. kötet, 119-121.

¹²³ *op. cit.* 174-175.

¹²⁴ *op. cit.* 143-145.

¹²⁵ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 70-71.

¹²⁶ Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehe-

tőségéről. In: Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk: Neumann Tibor és Rác György, Budapest – Piliscsaba, 2009. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40), 63-86. O slavonskim dvorskim kapelama: Zorislav Horvat: Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj. Prostor, 7 (1999), 181-198.

¹²⁷ O tome objedinjeno: Buzás Gergely: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai. In: Középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000, 516-517.

¹²⁸ Diana Vukičević-Samaržija: A középkori Újlak és műemlékei. In: A középkori Dél-Alföld és Szer., 475-501.

¹²⁹ Anđela Horvat: Novi pogledi na crkvu u Voćinu. Rad JAZU, 1971., 18; Buzás Gergely: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai. In: Középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000, 490-491.

¹³⁰ Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Kiadja: Fekete Nagy Antal – Kenéz Viktor – Solymosi László. Budapest, 1979.

A voćini ferences kolostor megalapításának háttere¹

Ebben a tanulmányban a voćini ferences kolostor helyét szeretném bemutatni Körös vármegye szakrális térszerkezetében és városhálózatában. Régóta ismert tény, hogy a koldulórendi kolostorok és a középkori városok között szoros kapcsolat van, a ferencesek, domonkosok, ágostonosok kármeliták szívesen telepedtek le a fontosabb településeken.² Mivel legtöbbször olyan helyet választottak, amely már amúgy is fontos regionális központnak számított, ezért a történettudomány már a megtelepülést is a fejlettség bizonyítékának tartotta. Jelenlétükkel, személyi állományukkal pedig tovább segítették a városfejlődés kibontakozását, ezért a koldulórendeket a polgárosodás szempontjából sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Van néhány eset, ami azonban nem illik bele ebbe az elképzelésbe. Amíg Franciaországban azt tapasztaljuk, hogy nincsen város koldulórend nélkül, illetve ezen rendházak csak városokban léteztek, addig a Magyar Királyságban a ferencesek 51 kolostorából csak 33 működött városias településen, a többit falvakban alapították nemzeti monostor számára tehető nagybirtokosok.³ A kérdés most az, hogy miképpen értékeljük a voćini rendház alapítását, találunk-e összefüggést a település városias jellege és a kolostor között.⁴

A 247, 6 nkm nagyságú uradalom központjának számító település az 1430-as években került a Garai család kezére.⁵ Voćin ekkor még falunak számított, először 1476-ban említették mint mezővárost.⁶ A következő két évtizedben nehezen rekonstrálható a birtokosok cseréje. Garai Jób halála után (†1481) után úgy tűnik,

hogy Korvin Mátyás kezébe került. Ennek azonban ellentmond, hogy Vladislav II Jagelović még 1490-ben is csupán megígérte Korvin Jánosnak, hogy Voćint neki adományozza, amint az akkori birtokosok elhaláloznak.⁷ Tehát az uradalom és a város, ha Mátyás meg is szerezte azt, már nem került Korvin János kezébe,⁸ hanem a 15. század végéig Újlaki Katalin és Eufroszina birtokolták. Egy 1495-ben kelt oklevél alapján úgy tűnik, hogy Katalin tartózkodott itt állandóan, akit Eufroszina gyakran meglátogatott és hosszabb időt töltött el vele.⁹ Nem tudjuk pontosan, hogy mikor került Voćin Somi Józsa temesi ispán kezébe, de 1498-ban már az ő birtokaként írták össze,¹⁰ és az 1502-ben kelt végrendeletében még a sajátjaként említi.¹¹ Az ispán halála után a Batthyányaké lett, kezdetben talán Boldizsár¹² tartotta rajta a szemét az atyainai birtokon. 1504-ben legalábbis az ő kérésére írtak át egy a birtokkal kapcsolatos korábbi oklevelet,¹³ 1510-ben pedig Kemléki Bálint atyainai gárdián neki köszönte meg mint patrónusnak, hogy a zágrábi püspök adományát a rendháznak juttatta.¹⁴ 1512-ben már bizonyosan Benedek királyi kincstartóé volt,¹⁵ a következő évben 55 adózó portáját írták itt össze,¹⁶ és a családtól foglalták el a törökök a várat 1543-ban.¹⁷

Az említett birtokosok közül Újlaki Katalin és Fruzsina alapította vallásos buzgalomból Szűz Mária tiszteletére a ferences kolostort legkésőbb 1496-ban.¹⁸ Előbbi Korbáviai János özvegye volt, férje már 1470 körül eltűnt a szemünk elől. 1490-ben Pozsegaújvár birtokosa, 1493-ban pedig Racsára telepítette le férje egykori szervitorait.¹⁹ Újlaki Fruzsina férje Garai Jób volt, aki már szintén korábban elhunyt.

⁷ MOL DL 37 668.

⁸ 1491-ben szintén Újlaki Katalin birtokaként említették. MOL DL 33 454.

⁹ MOL DL 88 796.

¹⁰ Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Budapest, 2001.

¹¹ MOL DL 30 241.

¹² A Batthyányiak szlavóniai kapcsolataira Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. II. dio. Századok 142 (2008/2) 267-313.

¹³ MOL DL 107 153.

¹⁴ „...nobis administravit eleomosinam reverendissimi domini episcopi et missas per eodem dicemus...” MOL DL 104 224. Batthyány Boldizsár jó viszont ápolt Lukács zágrábi püspökkel, ugyanis 1509-ben ifjabb Boldizsár a püspök Katalin nevű unokahúgát jegyezte el. MOL DL 101 416.

¹⁵ MOL DL 24 871., 33 230.

¹⁶ Josip Adamček – Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Zagreb, 1976. 64.

¹⁷ A Batthyány Orbán kezében lévő vár áprilisban esett el. Szakály Ferenc: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerkesztette Lengvári István, Pécs, 1996. 152.

¹⁸ MOL DF 275 535. Azaz nem Korvin János ahogy az eddigi szakirodalomban több helyen megjelent. Anđela Horvat: Novi pogledi na crkvu u Voćinu. Rad JAZU, 1971. 16. A rendház történetének alapos összefoglalása: Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Budapest, 1922. 355–356., 387–399. passim. II. kötet. Budapest, 1924. 10-12.

¹⁹ MOL DL 20 043.

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatás Ösztöndíj (BO/00387/10/2) támogatásával készült.

² Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1981. 57–89.

³ Uo. 57–71.

⁴ A településre vonatkozó legújabb szakirodalom: Voćin. Novi prilozi za povijesnu i kulturnu baštinu. Urednica: Dragica Šuvak, Slatina, 2005. További szakirodalom: Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000. 179-181.

⁵ MOL DL 37 598.

⁶ MOL DL 17 875.

Ez az adat sok problémát vet fel. Bár az oklevél ferencesekről szól, és 1510-ből egy gvárdiánról van tudomásunk, de 1512-ben Rozgonyi Klárának egy szervitora athinai apácákról írt, akik vásznat szőttek az asszony számára.²⁰ Egy női kolostor sok mindenre választ adhatna, hiszen ők Magyarországon is csak városokban telepedtek le,²¹ de a későbbi források csak elvétve említik az apácákat. 1535-ben a Szentlászlai Egyed ferences az ő gyóntatójuk volt,²² 1660-ban pedig egy beszámoló megemlékezik a beginák atyina házáról, amely a ferences kolostorral szemközt állt.²³ Ezzel párhuzamosan van adatunk a ferences kolostor működéséről.²⁴ 1501-ben a törökök elleni kereszties hadjáratról szóló bullát az itteni rendházba is megküldték,²⁵ és ismerjük a ferences rendház néhány tagját is. 1531-ben Iváncsi István, 1533-ban Szemcsey Mihály, 1535-ben Jalsovai István voltak a gvárdiánok. Ekkor összesen 16 fő élt a kolostor falai között, köztük a fent említett Szentlászlai Egyed. Ezek alapján szinte biztos, hogy a ferences rendház mellett beginák is megtelepedtek a településen. Mivel Engel Pál, Kubinyi András és Fügedi Erik sem vette figyelembe a két rendház párhuzamos meglétét, sőt, utóbbi még az Újlaki család rendház alapításai között sem vette számba a voćini kolostort,²⁶ ezért érdemes végiggondolni az alapítás lehetséges motivációit és a településre gyakorolt hatását.

Az én kérdésem ezzel kapcsolatban az hogy vajon a Voćin fejlettsége hozta magával a ferencesek itteni megtelepedését, vagy inkább földesúri akarat hozta létre a rendházat? Esetleg mindkettő? A válaszhoz először Körös vármegye mezővárosi fejlődését vizsgálom meg.

A magyar történetírás szerint a 15. században Körös vármegye a Magyar Királyság legfejlettebb területei közé tartozott.²⁷ Ezt az állítást igazolja a vármegye városiaso-

dásának folyamata. A magyar történetírásban régóta probléma, hogy milyen település tekinthető városnak. Csánki Dezső minden olyan települést annak tartott, ahol vásárt tartottak.²⁸ Mályusz Elemér szerint viszont csak a szabad királyi városokat (civitas) tartotta valódi városnak.²⁹ Ha ez utóbbi állítást elfogadnánk, akkor a térségben csak Kőrös város tartozna a valódi városok közé, ugyanis Rovišće, Koprivnica és Rača a század folyamán földesúri hatalom alá kerültek. Ezért én Kubinyi András állítását fogadom el, miszerint a mezővárosok (oppidum) városi funkciót töltöttek be, és valódi központok voltak. Ezért ezt a csoportot is városok közé számítottam. (Idáig csináltad eddig!)

A 16. század elején Körös vármegyében 90 városra találtam adatot, ebbe beleértve minden 1526 előtt civitasnak és oppidumnak említett települést. Rašenica (Kontovc) első igazolható említése csak 1529-ből származik, ezért nem számolta vele, bár lehetséges, hogy már korábban is oppidumnak számított. Az adóösszeírásokban mindenesetre nem szerepel mint város.³⁰ A 90 város többsége megtalálható az Engel Pál által készített térképen.³¹ Kivételt képez Garić és Pavlin Kloštar (Sztreza), amelyek falvakként szerepelnek nála. Előbbi a zágrábi püspök kezében volt, és 1415-ben van rá adat, ahol oppidumként szerepel.³² A horvát szakirodalomban felmerült a közeli Garignicával való azonosítás, ami nem véletlen, hiszen ez a település is előfordul Garig névváltozattal a forrásokban.³³ Mivel azonban az 1415. évi oklevél Borbála királyné birtokaként említi, ezért jogos Josip Adamček állítása, aki két külön mezővárosként említi őket.³⁴ Pavlin Kloštar esetében szintén szegényesek a forrásaink. Míg az 1373-tól működő pálos kolostor működéséről számos irat maradt fenn, magáról a településről alig tudunk valamit. Az biztos, hogy 1465-ben heti és országos vásártartási jogot is szerzett, és Csánki Dezső³⁵ valamint Josip Adamček is egyértelműen mezővárosnak számította.³⁶ Pavlin Kloštar példája egyébként jól mutatja, hogy nehéz egyértelműen elkülöníteni a falvaktól a városias településeket. Hiszen például Jugovo

²⁰ MOL DL 25 541.

²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 64.

²² A ferencesek fontosnak tartották az apácák lelkipozását. 1524-ben Besenyő Mihály ferences szerzetes nekik készítette el a Constitutiókat tartalmazó kódexet. Fáy Zoltán: Egy középkori könyvtár hétköznapijai. http://mandarchiv.hu/cikk/223/Egy_kozepkori_konyvtar_Hetkoznapjai (letöltés dátuma: 2012. június 20.) Itt köszönöm meg Romhányi Beatrixnak a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

²³ Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története i. m. II. Budapest, 1924. 10–12.

²⁴ A szakirodalomban felbukkan, hogy 1499-ben generális káptalant tartottak Voćinban, de ez valójában a Duna parti Šaregradon történt. Fáy Zoltán: Egy középkori könyvtár hétköznapijai i. m.

²⁵ »In oppido dicto Vochino, sub arce Turcarum, ubi manent ipsi, sunt numero parvo christicolae commorantes ibidem; fuit olim grande monasterium, forsán nostrum, desertum manet, et etiam prope eundem apparent vestigia alterius (monasterii) vel ordinis alterius vel monachorum s. Clarae.« Eusebius Fermendžin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis b anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892. 496. idézi: Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története i. m. II. Budapest, 1924. 11.,

²⁶ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon i. m. 84–85.

²⁷ Kubinyi András: A magyar királyság népessége a 15. század végén. in: Magyarország történeti demográfiaja (896–1995) Millecentenáriumi előadások. Szerkesztette Kovacsics József. Budapest,

1997. 107–108.

²⁸ Csánki ez alapján készítette el Körös vármegyéről szóló művét. Csánki Dezső: Körösmegye a XV. században. Budapest, 1893.

²⁹ A téma historiográfiáját összefoglalja: Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények 23 (1971) 58–62.

³⁰ Josip Adamček – Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, izvori za hrvatsku povijest 3.) Zagreb, 1976. 32., 64., 101.

³¹ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

³² MOL DL 103 460.

³³ Krešimir Regan: Plemićki grad Garić. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, br. 4(2011), 34.

³⁴ Josip Adamček: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Zagreb, 1980. 173.

³⁵ Csánki Dezső: Körösmegye a XV. században i. m. 18.

³⁶ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 175.

Polje, Viljevo, sőt, az oppidumnak említett települések többsége is kevesebb kiváltsággal bírt, legtöbbször a környékén sem találunk kolostort, mégis egyértelműen városnak tartjuk.

Garić és Pavlin Kloštar abban is hasonlítanak, hogy mindkettő település életében komoly szerepet kaptak a pálosok.³⁷ A remeterendből koldulóvá váló pálosok az uralkodó dinasztiák és a nemesi családok támogatása révén a 14-15. században éltek virágkorukat, a középkor végén 63 rendház működött,³⁸ míg összesen 92 kolostort alapítottak a Kárpát-medencében.³⁹ A rend 1418-tól prédikálhatott, a következő évtől temethetett, így sok tekintetben hasonult a kolduló rendekhez. Ez indokolta a búcsújáró központok kialakítását a részükről. Pavlin Kloštarnak már 1386-ban Alsáni Bálint püspök egy évi és nyolcvannapos búcsút engedélyezett a prior kérésére, hasonlóan János győri püspökhöz, aki nyegyvennapos búcsút tett lehetővé.⁴⁰ Két évvel később György zágrábi vikárius a pálosok itteni egyházát a felsorolt ünnepeken felkeresőknek negyvennapos búcsút engedélyezett.⁴¹ 1500-ban Garić is megkapta ezt a kiváltságot.⁴² A települések közvetlen szomszédságában, jól megközelíthető helyen álló pálos kolostorok minden bizonnyal fontos szerepet töltek be a mezővárosok vallásos életében, a búcsúk pedig jelentős tömegeket mozgattak a távolabbi környékről is. A devotio moderna erősen meghatározta a késő középkori pálos kultúrát.⁴³ Mindezzel arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a pálos rendházakat is érdemes bevonni a vizsgálatba, mert a késő középkorban erősen bekapcsolódtak a lelkigondozásba, és emiatt az alapvetően remete életmódjuk sok tekintetben módo-

sult.⁴⁴ Alapításuk azonban eredendően főúri, őket tehát elsősorban nem egy városi közösség, hanem egy főúri rezidencia közelsége hívta életre. A 15. század második felében ugyanis gyakran előfordult, hogy mágnások a rezidenciájuk mellett pálos kolostort alapítottak.⁴⁵ Ez a motiváció jelen van a késő középkori ferences rendházak alapításánál is, amint arról később még lesz szó. A kolostorok miatt tehát Garić és Pavlin Kloštar egyértelműen a városias települések közé sorolhatók.

A vármegyében talált 90 mezőváros nagyon soknak tűnik, mert az ország egész területén körülbelül 900 ilyen település volt. Azaz az összes mezőváros tíz százaléka a vármegye területén feküdt, miközben, a vármegye csak az ország három százalékát tette ki.⁴⁶ Megvizsgáltam Baranya és Somogy megye mezővárosait is, hogy talán itt is hasonló eredménnyel találkozom. Baranyában 23, Somogyban pedig 38 oppidum volt ebben a korban,⁴⁷ és ez még akkor is jóval kevesebb, ha figyelembe vesszük, hogy ezen vármegyék területe kisebb volt Körösénél.⁴⁸

Beszédesek a népsűrűségi adatok is. A Magyar Királyságban a 15. század végén átlagosan 10 fő élt egy négyzetkilométeren, Szlavóniában ez a szám 14 körül volt. A legsűrűbben lakott vidék a Dél-Dunántúl és a vele határos szlavóniai vármegyék voltak. Itt több mint 18 fő lakott átlagban egy négyzetkilométeren. Baranyában 24,8, Varasd megyében 20,2, Körösben pedig 19,9 volt ez az érték.⁴⁹ Ezt követte Pozsega 17,5, Somogy 16,6, és az ártéri erdővel teli Verőce 12,3 fő/nkm népsűrűséggel. Ettől élesen elüt Zágráb, ahol a 16. század elején csak 5,9 volt a népsűrűség aránya, amiben közrejátszott a földrajzi adottság mellett az évtizedes oszmán pusztítás is. A portaszámokból a vármegyék lélekszámára is lehet következtetni. Kubinyi András számításai szerint a régió legnépesebb megyéje Körös volt, ahol akár 199 000 fő is élhetett, ezt követte Baranya 150 000, Somogy 112 000, Zágráb 46 000, Varasd 41 000 és Pozsega 36 000 lakosa. Ezek mellett eltörpül Verőce 8000 fője, de Zágráb és Varasd esetében nem szabad elfelejteni, hogy az előbbi 7400 négyzetkilométeres területén alig éltek többen, mint az 1895 nkm Varasdon.⁵⁰

³⁷ Kultura paulina u Hrvatskoj 1244–1786. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo. Ured. Đurđica Cvitanović et alii. Zagreb, 1989. 73–74., 83.

³⁸ Hervay Ferenc: A pálos rend elterjedése. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Makkai Ferenc. Budapest, 1984. 170. Másutt 68 kolostorról olvasni, és ehhez még hozzá kell számolni a szlavóniai hét, és a horvát-dalmát területen működő nyolc rendházat. Pálosok. Szerk. Aczél László Zsongor – Legeza László – Szacsavay Péter – Török József. Budapest, 2006. 17. Engel Pál térképén 74 monostor szerepel, de ez minden bizonnyal nem teljes. Érdekes, hogy a Dobra kuća-i pálos kolostort nem említi, helyette a tőle 6,3 km távolságra fekvő Szentanna néven külön szerepelteti. Annyiban igazat lehet neki adni, hogy a korabeli adóösszeírások is a „Heremitarium Sancte Anne” 9 telkét külön írták össze. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 30.

³⁹ Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok Magyarországon. Budapest, 2000. Meg kell említeni, hogy a magyar szakirodalomban általában nem foglalkoznak a szlavóniai és horvát rendházakkal, és emiatt elmondhatjuk, hogy máig hiányzik egy a pálosok középkori történetével foglalkozó modern monográfia.

⁴⁰ MOL DL 34 650.

⁴¹ MOL DL 34 651.

⁴² Urbán Máté: Pálos zarándokhelyek a késő középkori Magyarországon. Vallástudományi Szemle 5 (2009/1) 67.

⁴³ Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1945) 53.

⁴⁴ Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 25.

⁴⁵ Kubinyi András: Főúri rezidenciák a középkor végén. in: A Dunántúl településtörténete, VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 87–93.

⁴⁶ Kubinyi András: A magyar királyság népessége i. m. 109.

⁴⁷ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

⁴⁸ Körös megye területe 9424, Baranya megye 5717, Somogy megye 6339 nkm volt.

⁴⁹ Ezek szerint a mezővárosok száma önmagában nem elegendő egy nagy népsűrűség eléréséhez. Baranya megyében rengeteg apró falu élt a lakosság döntő többsége, és ez is elegendő volt ahhoz, hogy Pilis vármegye után az ország legsűrűbben lakott megyéjének számíton.

⁵⁰ Kubinyi András: A magyar királyság népessége i. m. 107–109.

Körös vármegyében körülbelül 3500 adózó portát találunk a mezővárosokban a 16. század elején.⁵¹ 1495-ben közel 9600 telket írtak itt össze,⁵² ez alapján a lakosság több mint 30 százaléka lakott városias településen. Ez országos átlagban is kiemelkedő. Az adatok bizonyítják, hogy Körös vármegye a Magyar Királyság legnépesebb és leginkább városias területének számított a késő középkorban. A kérdés azonban továbbra is az, hogy mindez mennyire hatott a ferencesek vármegyében való megtelepedésére. Vajon egy erősödő mezővárosi polgárság hívta őket erre a vidékre, vagy ezt nem lehet ennyire kategórikusan kijelenteni.

A fentebb említett kilencven városias település között felállítottam egy sorrendet elsősorban Kubinyi András kutatásai alapján. Ő észrevette, hogy nincsen igazán jelentős város a vármegyében, Körös hiába kapott szabad királyi városi kiváltságokat, egyáltalán nem számított a megye központjának, bár kétségkívül a jelentősebb központok közé tartozott. Ahogy a 14. században még királyi civitasként emlegették Rojcsa (Rovišće)⁵³ és Racsa (Rača)⁵⁴ sem, amelyek fokozatosan elvesztették kiváltságait, és a 15. században már oppidumként találkozunk velük a forrásokban. Ezek tehát nem tartoztak a legfejlettebb települések közé, Csázma (Čazma), Kapronca (Koprivnica) és Dombró (Dubrava) sok tekintetben megelőzte őket. Az elsőből például 19, a másodikból 17, míg Dubravából 16 fiatal iratkozott be a bécsi vagy a krakkói egyetemre, egész Szlavóniából csak Zágrábból (30 fő) és Varasdról (25 fő) ismerünk többet.⁵⁵ A megye három legfejlettebb települését követte Ivanc (Kloštar Ivanić) és Izdenc (Zdenci Mali), ám országos viszonylatban valójában egyik sem tűnt jelentősnek. Nyugaton Zágráb,⁵⁶ északon pedig inkább Pécs számítottak a régió komolyabb településének.⁵⁷

⁵¹ Ahol lehetett, ott az 1495. évi összeírást vettem alapul. Ahol nem volt, ott az 1507., vagy az 1513. évi, ha még ez is hiányzott, akkor az 1517. évi adatokat vettem alapul. Több mint húsz év adatsorai azonban minden bizonnyal torzítanak, ennek ellenére jobb megoldást nem tudok. Az adatokat lásd: Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 7–105.

⁵² Uo. 7–14.

⁵³ királyi civitas (1380), oppidum (1398-1520), országos vásár, keddi hetipiac (1402), vám. 1473-ban szlavón tartományi gyűlés színtere, fortalitium (1543). Az 53,7 nkm uradalom központja. Királyi birtok, szlavón báni honor (1382). Szerdahelyi Dersfi családé (1393-1543). 20 adózó porta (1520). Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.; Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. I. közlemény. Századok 141 (2007/4) 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 27.

⁵⁴ királyi civitas (1396), 1414-ben szlavón tartományi gyűlés színtere. oppidum (1459-1517). castellum. Az Újlakiké (1453-1524). Móré Lászlóé (1525-1542). 42 adózó porta (1513). Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor i. m. 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 62.

⁵⁵ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 72.

⁵⁶ Szabolcs Varga: Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjm vijeku. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja vol. VIII. broj 16. (2009) 56–73.

⁵⁷ Szabolcs Varga: Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenzeit. Podravina: Časopis za multidisciplinarna

Ezt megerősítették a saját vizsgálataim is. A kilencven oppidum esetében megvizsgáltam, hogy uradalmi központ volt-e, illetve volt-e vár a településen. Felmértem az adózó telkek számát, illetve, hogy az adott településen volt-e bíróság, vagy hiteleshely (vjerodostojna mjesta), illetve tartottak-e ott nemesi gyűlést. Feljegyeztem a templomok, kolostorok és ispotályok (kórház, vendégház) számát, valamint hogy volt-e vám az adott településen, illetve milyen vásárokat tartottak a területén. Ezek alapján lehetett különbséget tenni a 90 város között, mert nagy részük valóban a városiasodás alacsony szintjén állt, sok esetben hiányoztak a vallási intézmények, és piacközponti szerepük is gyenge volt.

Körös megye legfejlettebb települései főleg egyházi kézben voltak. Ezek közé tartozott Čazma, Dubrava, amelyek már Kubinyi kutatásiban is szerepeltek. Rajtuk kívül további 17 város volt a zágrábi püspök,⁵⁸ a csázmai káptalan,⁵⁹ a vranai perjel,⁶⁰ vagy a galgoncai prépost,⁶¹ illetve a bélai apát kezében.⁶² Azaz a városok több, mint 20 százaléka volt egyházi birtok, és közülük tartoztak a legfontosabb települések. Közülük az első Csázma volt,⁶³ Bár oppidumként csak 1455-ben említették először, minden bizonnyal már korábban is a vármegye fontos központjának számított.⁶⁴ 1513-ban 35 adózó, és 56 egy tűzvész miatt adómentességet kapó portát írtak itt össze.⁶⁵ Itt székelt a csázmai káptalan, itt volt a zágrábi püspöknek rezidenciája, és egy olyan uradalom központjának számított, ahol további 4 mezőváros feküdt. A településen vár, domonkos kolostor és ispotály is volt, gazdasági erejét pedig jelzi, hogy három országos vásár

istraživanja vol VI. broj 14. (2008) 15–19.

⁵⁸ Garics (Garić), Garicsalja (Podgarić), Nart (Narta), Szerdahely (Sredska), Sziscsán (Siščani), Obedszentkereszt (Križ), Szentmihály (Miholec), Szentlászló (Vlajislav), Szalatnok (Podravska Slatina)

⁵⁹ Szlobocsina (Korenovo) A szlobocsinai uradalom központja, oppidum (1440-1491). Castellum, amit Jan Vitovec építtetett 1460 körül. MOL DF 299 443. Országos vásár (1474), vám, Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m. Engel szerint 1490–1519 között a Batthyány család birtoka. Az adóösszeírások szerint azonban 1507–1520 között a csázmai káptalané. 1513-ban 41, 1520-ban 42 adózó portája van. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 61., 129.

⁶⁰ Lesnákhegy (Okučani), Raszosja (Trnakovac mellett elpusztult település), Pekrec (Pakrac), Csáktornya (Čakovec). Bár Szentandrás (Temennica) egy rövid ideig, 1500–1503 között bizonyítotóan a perjel birtokában volt, mégsem számoltam ide, mert utána világi kézbe került. Az 1472-től castellummal bír, 1493-tól oppidum Engel szerint 1513-tól a Batthyányak kezébe került, ennek azonban ellentmond, hogy 1507-ben „*domine Bathoris*” szerepelt az itteni 22 porta birtokosaként. 1517-ben azonban már biztosan Batthyány Boldizsáré. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 31., 100.

⁶¹ Golgonca (Glogovnica)

⁶² Béla (Bijela), Bujovc (Bujavica)

⁶³ Történetére lásd: Čazma u prošlosti i danas 1226–1976. Zbornik. Radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanom u Čazmi studenoga 1976, Čazma, 1979.

⁶⁴ MOL DL 252 173. A 13–15. századi nagyságára: Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 170.

⁶⁵ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 55. 1480-ban is száz portáról jutott jövedelemhez a püspökség. Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 128.

és hetipiac is működött itt.⁶⁶ Erős volt a kézművesipar is, a bécsi egyetemre innen iratkoztak be a legnagyobb hányadban kézművesek gyermekei Szlavóniából. 14 hallgatóból négy fő származott ruhaiparban érdekelt családból.⁶⁷ Ez természetesen összefügg azzal, hogy nagy számban éltek egyháziak a városban, akik komoly keresletet jelentettek a városban. A szintén száz adózó portával bíró Dubrava jelentősége inkább a késő középkorban nőtt meg,⁶⁸ 1485-től említik oppidumként, és kastély is állt itt.⁶⁹ Súlyát az adhatta, hogy virágzó uradalom központja volt, ahol a 236 prediális portával együtt 431 telek fizetett földesúri járadékot.⁷⁰ Szintén nem elhanyagolható, hogy kismemesi települések vették körbe, délen Ebresen (Obreška) egyházi nemesek laktak, északról a Brodaricsok által birtokolt Kebele (Kabal) volt elérhető távolságban. Báni törvényszék megtartására is van adatunk.⁷¹ Bár 1513-ban egy kisebb tűzvész pusztított a városban, jelentősége megmaradt, Mohács után a zágrábi püspök gyakran tartózkodott itt, és a falai között több esetben tartottak szlavón nemesi gyűlést (sabor).⁷² Bár ferences kolostor itt nem működött, de néhányan a helyiek közül beléptek a rendbe. Az 1540-es években Dombrai Márk az ormosdi kolostor gvádiánja, míg az 1535-ben még Ivaniçon szolgáló Tamás 1542-ben a szlavón őrség feje, 1548-ban már Remetinec előjárója volt.⁷³ Kloštar Ivanić nem szerepel Kubinyi felsorolásában, ennek ellenére a fontosabb egyházi települések közé számítom. Ivanić Čazma és Dubrava mellett ugyanis a harmadik nagy püspöki uradalom központja volt, a 16. század elején pedig a legnépesebb egyházi településnek számított,⁷⁴ 1513-ban 139 adózó portát írtak össze.⁷⁵ A középkor folyamán női cisztercieknek volt itt rendházuk, majd az elhagyott épületet Szegedi Lukács zágrábi püspök adományozta az obszerváns ferenceseknek.⁷⁶ Innen származott Simon, aki 1535-ben Remetincen szolgált, majd 1537-ben a váraljai

(Jelenska) rendház vezetője lett.⁷⁷ András 1535-ben még Ivaniçon élt, és 1542-ben lett remetinci gvárdián. István 1531-ben a voćini rendház vezetője, négy évvel később pedig váraljai gyóntatóként találkozunk vele a forrásokban.⁷⁸

A világ birtokok közül már nehezebb kiválasztani a legfontosabb településeket. Az adatsorok alapján Koprivnica tűnik a legfejlettebb városnak, hiába vesztette el kiváltságai jelentős részét.⁷⁹ Uradalmi központ volt, vár állt a területén, és konventuális ferences kolostor is működött a falai között. Országos vásárra is van adat, és 13 diák kereste fel Bécs vagy Krakkó egyetemeit.⁸⁰ Hasonlókkal büszkélkedhetett Voćin is, amely szintén uradalmi központ volt. A több mint háromszáz adózó porta tekintélyes tartományt sejtet, bár a közel 250 négyzetkilométeres területen nem volt több városias település.⁸¹ Emellett vár, ferences kolostor és begina rendház meglétéről van tudomásunk, mindezek alapján nem szabad lebecsülni Voćin jelentőségét. 1493-ban például egy személy beiratkozott innen a krakkói egyetemre, azaz minimális szinten a tanulmányi peregrináció is működött.⁸² Voćin a 16. század elején a közepes nagyságú települések közé tartozhatott. 1507-ben 52 adózó portája volt itt Újlaki Lőrincnek, igaz ez kevesebb, mint a szintén ebben az uradalomban összeírt Rosonc falu 55 portája. A zágrábi püspök tizedjegyzékei azonban arról árulkodnak, hogy már az 1480-as években komoly összegeket sikerült beszédni ebből a tizedkerületből, különösen a bor és a sertés aránya kiugró.⁸³ Feltűnő az egyházi birtokok száma is. Az itteni plébánosnak ötven, Lőrinc, János és Demeter prebendáriusoknak pedig összesen 22 telke volt itt. A településen három templom is működött, egy-egy a ferencesek és a beginák számára, a harmadik pedig plébániatemplomként funkcionált.⁸⁴ Továbbá az uradalomhoz tartozó Bresnicán a plébánosnak öt, a Szent Kozma templom papjának nyolc,

⁶⁶ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

⁶⁷ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 75.

⁶⁸ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 128. 1507-ben már csak 62 telket írtak össze, míg 1512-ben 109-et. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 25.

⁶⁹ 1485-ben Apathi István, 1505-ben vinodoli Horvát Péter volt a dubravai castellanus. MOL DL 93 570.; MOL DF 255 550.

⁷⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 128.

⁷¹ Egervári László bán 1490. aug. 27-én tartott itt törvényszéket. MOL DL 101 112.

⁷² 1527-ben és 1537-ben is. Ferdo Šišić: Hrvatski saborski spisi /Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. (MSHSM XXXI.) Zagreb, 1912. 71–77.; Uő: Hrvatski saborski spisi /Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1557. Dodatak 1526-1539. (MSHSM XXXVI.) Zagreb, 1915. 79–81.

⁷³ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. I. kötet 402. II. kötet 82., 131., 144.

⁷⁴ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 170.

⁷⁵ 1513-ban 139 adózó portát írtak itt össze. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 54.

⁷⁶ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. II. kötet 81–83.

⁷⁷ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. II. kötet 120., 144.

⁷⁸ Uo. 11., 120.

⁷⁹ Legújabbán: Ranko Pavleš: Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija. Koprivnica, 2001.

⁸⁰ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 72.

⁸¹ Egy 1435-ben kelt forrás alapján azonban nem zárhatjuk ki más mezővárosok létét. „castrum nostrum Athyna cum universis oppidis ac possessionibus” idézi: Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 176.

⁸² 1496-ban a ferrarari egyetemen is megfordult egy Nicolaus de Athina, de az azonos név miatt, ugyanis Krakkóból is egy Miklóst ismerünk, nem kizárt, hogy ugyanarról a személyről van szó. Ha nem, akkor két külföldi egyetemen tanuló személyt könyvelhetünk el a településről. Stanko Andrić: Voćin u srednjem vijeku. In: Povijesna i kulturna baština Voćina i. m. 104–105.

⁸³ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 148.

⁸⁴ A plébániatemplom védőszentje a 14. században Szent Miklós volt, 1481-ben azonban Johannes Krajachych de Kamarja tíz forintot hagyott az itteni Szent Pál templomra. „Item lego ecclesiae Sancti Pauli in Athina florenorum decem.” MOL DL 37 166.

és egyéb prebendáriusoknak három portája volt. Ebbe a csoportba tartozik a szintén Újlaki birtok Raholca (Orahovica), amely a 15. század második felében a család egyik központi rezidenciájaként szolgált. Innen keltezte egyik levelét Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsó bíró 1453-ban,⁸⁵ és itt is végrendekezett 1471-ben.⁸⁶ Úgy tűnik, hogy tervezte a ferencesek letelepítését is, az itteni Szent Katalin templomot akarta nekik adni, ám ez végül nem valósult meg.⁸⁷ A város komoly károkat szenvedhetett 1494-ben, amikor az Újlaki Lőrinc megbüntetésére küldött királyi csapatok elfoglalták.⁸⁸ A 16. század elején körülbelül 50 adózó porta volt a településen,⁸⁹ és az uradalomban is csak 216 telket írtak össze. A szomszédos Jalseva (Jošava) oppidum hat prebendáriusa komolyabb hitéletet feltételez. Igaz, Orahovicában is a kápolnamesternek 15,⁹⁰ a plébánosnak tíz, Péter prebendáriusnak pedig öt telke volt.⁹¹ Úgy tűnik azonban, hogy a város az Újlakiak Kőrös megyei birtokain jelentőségében a középkor végére Voćin mögé szorult, és talán nem véletlen, hogy a ferencesek letelepítésére Orahovica ostroma után került sor.⁹²

Szintén ebbe a kategóriába tartozik Gorbonok (Kloštar) és Ludbreg is. Előbbi a Belosovci, majd a Tahy család rezidenciája volt, 1494-ben már Gorbonoki Istvánnak egy kastélya állt itt.⁹³ A Mátyás halála utáni esztendőben idegen kezekbe került, majd újabb fellendülése a 16. század elején következett be. 1506-ban említették először oppidumnak a települést, ahol 1513-ban 75 telket vettek lajstromba. 1507-től tudunk az obszerváns ferencesek itteni működéséről, akiknek 1517-ben

négy adózó és két pusztá telkük volt,⁹⁴ 1529-ben pedig itt temették el a szintén Gorbonokról származó Budor család András nevű tagját.⁹⁵

Hasonló jelentőségű Ludbreg is.⁹⁶ A 60 négyzetkilométer kiterjedésű uradalom központjának számító településen 1373-tól működtek konventuális ferencesek. Itt haladt át a Körösről és Kaproncáról V arasd felé vezető országút, és talán emiatt is 1418-ban vasárnapi hetipiac tartására kapott engedélyt. Mivel a környéken más mezőváros nem volt – Raszinyakeresztúr csak 1502-től szerepel oppidumként a forrásokban, a vármegye északnyugati régiója legfontosabb településének számított. 1421-ben a Ludbregi családnak egy kastélya állt itt.⁹⁷ 1461-től oppidum, három évvel később a Túróci család kezébe került. Az uradalom portáinak húsz százaléka feküdt mezővárosokban, ez inkább átlag alatti teljesítménynek számít.⁹⁸ 1510-ben Túróci Bernát varasdi ispán és Mangui Antal ferences szerzetes, teológiai professzor elérték, hogy a Szentháromság és a Szűz Mária plébániatemplom is száz napos búcsúban részesüljön.⁹⁹ Előbbi már az 1420-as évektől búcsújáráhellynek számított, X. Leó pápa pedig 1512-ben elismerte az itteni Szent Vér relikviáinak valódiságát.¹⁰⁰ Mindez nagyban megnövelte a város jelentőségét, hiszen az 56 adózó portával és a 166 telkes uradalommal inkább a közepes birtokok közé tartozott.¹⁰¹ Ludbreg tehát búcsújáró központként tett szert a vármegye települései között nagyobb jelentőségre.

A vallásos intézmények megléte miatt még idesorolhatjuk Moslavinát, Kraljeva Velikát és Medjurícot. Ezek, bár kolostorral nem rendelkeztek, de mindháromban működött ispotály. A hatalmas uradalom központjának számító Moslavina 250 adózó portájával a vármegye legnépesebb településének számított.¹⁰² A Csupor, majd az Erdődy család kezében levő településen kastély is épült, 1493-ban pedig országos vásárra kapott engedélyt. Plébánia temploma mellett egy újabb is épült a 16. század

⁸⁵ MOL DL 14 661.

⁸⁶ MOL DL 17 162.

⁸⁷ Fedeles Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. Századok 145 (2011/2) 385. A szerző felveti, hogy az Orahovica melletti Pestenyén (Donja Pištana) Miklós szintén ferenceseket kívánt letelepíteni, azonban az oklevélben szereplő civitate Perstyen nem vonatkozhat erre a falura, nagy valószínűséggel inkább a Nyitra megyei Pöstyén mezővárosra utal, amely az Újlakiak egyik legnépesebb városa volt Galgóc után a környéken. Neumann Tibor: A Korlátöviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században. Piliscsaba, 2006. 16.

⁸⁸ Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1-12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Történelmi források I. Budapest, 2001. 88–91.

⁸⁹ 1507-ben 50, 1513-ban 56 Újlakiaknak adózó portát írtak össze. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 33., 65.

⁹⁰ Ez talán a család számára oly fontos Szent Katalin oltár gondozására szolgált. 1507-ben ugyanis Pestenyei Gáspár fia Gergely a fehérvári konvent előtt tiltakozott az ellen, hogy Újlaki Lőrinc bizonyos Kőrös megyei birtokokat az orahovicei plébániatemplom Szent Katalin oltárának adományozott. MOL DL 94 313. Az Újlakiak vallásossága kapcsán érdemes lenne a Szent Lőrinc és Szent Katalinhoz fűződő áhitatot vizsgálni.

⁹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 33.

⁹² Mivel a két alapító már hosszú ideje megözvegyült, így nem vaslószerű, hogy a férjek elvesztése szerepelt volna a motivációk között.

⁹³ MOL DL 268 262.

⁹⁴ 1292-ben konventuálisok telepedtek itt le, az 1552-ig folyamatos működésükre azonban nincsen írásos forrás. Paškal Cvekan: Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog: povijesno-kulturni prikaz povodom 700. godina dolaska franjevaca u Gorbonuk. Virovitica, 1990. 23–35.; Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. I. kötet 173–174.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 104.

⁹⁵ Emilij Laszowski: Oporuka Andrije Budora od Budrovca g.1529. Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu VI. (1934) 50–57. A Budorokra Pálffy Géza: Plemička obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja vol. III. broj 2. (2003) 3. 5–75.

⁹⁶ Josip Adamček: Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma. In: Ludbreg. Gl. Ured. Vlado Mađarić. Ludbreg, 1983. 81–85.

⁹⁷ MOL DL 101 712.

⁹⁸ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 182.

⁹⁹ MOL DL 101 807–101 808.

¹⁰⁰ MOL DL 101 810.

¹⁰¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 94.

¹⁰² Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 24.

elején a Mindenszentek tiszteletére.¹⁰³ A 4,5 kilométer távolságban fekvő váraljai ferences kolostor valószínűleg valamilyen formában bekapcsolódott a település vallási életébe. A távolság azonban jelzi, hogy Monoszló esetében a koldulórendek nem játszottak komoly szerepet a városi fejlődésben. Kraljeva Velika a velikei uradalom központja volt, már 1427-ben oppidumnak nevezik a források. A 16. század elejére már megkülönböztettek Ó- és Újvelikét a források.¹⁰⁴ Utóbbi területén kastély állt, ez kezdetben a király kezében volt, majd a Maróti családhoz került. Alattuk hoztak létre ispotályt a városban 1443-ban. A század végén az Egervári, majd a Kanizsai család birtoka. 1507-ben 75 portát írtak össze. Az uradalmon belül átlagban a lakosok harmada számított mezővárosi polgárnak, ez kifejezetten jónak mondható.¹⁰⁵ Vasmegyericse (Medjurić) egy gazdag uradalom központja volt, a közelében feküdt Pekerszerdahely (Sredjani) és Miholc (Gaj kod Pakraca) is. Emiatt az uradalom lakosainak 45%-a mondhatta magát mezővárosi lakosnak. Ennek ellenére viszonylag későn, 1476-ban nevezték először oppidumnak. Ekkor már Drágffy Bertalan tulajdonába került, az ő idejében rendszeresen tartottak itt tartományi gyűléseket, 1474–1496 között öt alkalommal.¹⁰⁶ Az ispotály vezetőjének 1507-ben négy telkét írták össze, míg az egész városban 43 adózó portát regisztráltak.¹⁰⁷

További három települést sorolhatunk a megye jelentősebb városai közé. A Bathyány család kezébe kerülő Újudvar (Novi Dvor) városában hetipiac és vám is volt. Az 1477-től oppidumnak nevezett településen 1507-ben 65 adózó portát írtak össze, ezzel a lista első felébe számít. Zdenci Mali falai között szintén tartottak szlavón nemesi gyűlést,¹⁰⁸ emellett az uradalmi központban hetipiac is működött. A polgárosodás jeleként két fő iratkozott be a bécsi egyetemre,¹⁰⁹ és sokat nyom a latban, hogy az uradalomban élők 40 %-a lakott mezővárosban.¹¹⁰ A 16. századra a Báthori család kezébe kerülő 113 adózó porta tekintélyes súlyt biztosít a településnek.¹¹¹ Hozzá képest a szentléleki uradalomban álló Szentlélek (Sveti Duh, Duhova) 71 telke szerénynek számít, ám a Kasztel-

lánffy család rezidenciájaként mégis rangot szerzett magának település, amelyet 1489-től említenek oppidumként a források. 1468-ból ismerjük a várnagyot,¹¹² de a kastélyra csak 1487-ből találtam adatot.¹¹³

A 90 településből tehát ez a 15 vált ki, és tett szert egyre nagyobb szerepre a megye gazdasági életében. Mind a 15 településen volt vár vagy kastély (castrum ili castellum), a világi kézben levő városok mindegyike uradalmi központ és több esetben rezidencia is volt. Csázma illetve Ivanics rangját a domonkos illetve ferences kolostor emelte. A világi kézen levő birtokok közül Koprivnica kiemelkedett, rajta kívül pedig további három város, Voćin, Ludbreg, Kloštar büszkélkedhetett ferences kolostorral. A legfejlettebb tizenegy településből öt esetben találunk ferenceseket. Csázmán a domonkosok miatt még beszélhetünk koldulórendi hatásról, nyolc oppidumnál azonban nem beszélhetünk ilyenről. A vármegye mezővárosi fejlődésére tehát csak mérsékelt hatással voltak a ferences rendházak.

Érdemes az adatok mögé nézni. Most vizsgáljuk meg, hogy a vármegye mezővárosainak számával mennyire függ össze a ferences rendházak terjedésével. Fügedi Erik szerint az obszervánsok terjeszkedése egybe esik a mezővárosok tömeges megjelenésével.¹¹⁴ Ez Körös megyében a 15. század utolsó harmadára és a 16. század elejére esik. 1400-ban öt,¹¹⁵ 1460-ban huszonnégy,¹¹⁶ 1526-ban pedig kilencven mezővárost ismerünk.¹¹⁷ Igazolva Fügedi állítását, az összes mezőváros 73%-áról tehát ebből az időből van az első adatunk. Ezen települések közül a 14. században Ludbregban és Koprivnicán alapítottak konventuális ferences kolostort. Ezek után hosszú szünet következett, majd a 15 – 16. század fordulóján Kloštar, Voćin és az egyházi birtok Ivanics területére költöztek ferencesek. Fügedi szerint a 15. század végén legalább minden tizedik mezővárosban működött koldulórendi kolostor.¹¹⁸ Körös megyében azonban ennél jóval rosszabb az arány, hiszen Csázmával együtt is csupán tizenharmadik településre jut egy rendház.

Még ennél is érdekesebb a helyzet, ha csak a vármegye északkeleti járásába tartozó 16 oppidumot vizsgáljuk. Idetartozik Voćin mellett Bezőceszentgyörgy (Bačevac), Berzőce (Brezovica), Ivánc (Ivanac), Szalatnok (Podravska Slatina), Szentmiklós (Mikleus), Darnóc (Slatinski Drenovac), Raholca (Orahovica), Jalseva (Jošava),

¹⁰³ 1513. „Plebani Omnium Sanctorum ad Monozlo” hat adózó portája volt. Uo. 55.

¹⁰⁴ Oppidum Novum Velike, Oppidum Antiquum Velike. Uo. 29.; Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 172.

¹⁰⁵ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 182.

¹⁰⁶ Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor i. m. II. rész 303.

¹⁰⁷ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 29.

¹⁰⁸ Emilij Laszowski: Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva XVIII (1916) 81–87.

¹⁰⁹ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 72.

¹¹⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 182.

¹¹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 134.

¹¹² MOL DL 100 773.

¹¹³ MOL DL 101 039.

¹¹⁴ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 83–84.

¹¹⁵ Lásd első térkép.

¹¹⁶ Lásd második térkép.

¹¹⁷ Lásd harmadik térkép.

¹¹⁸ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 84–85.

észekkeleten pedig Villyó (Viljevo), Szentmihály (Donji Mihojlac), Janevc (Jenjevc), Szentgyörgy (Sveti Đurađ), Marjanc (Marjanci) és Gersigorjanc. Ezek közül Darnócot leszámítva mindegyik 1470-után szerezte meg ezt a rangot, de közülük egyedül Voćinban telepedtek le a ferencesek és beginák. Az egész térségben nincsen tudomásunk más rendhárról. Ez mindenképp kiemeli Voćin jelentőségét, de azt is hozzá kell tenni, hogy a város gazdasági súlyáról sajnos semmilyen adattal nem rendelkezünk. Sem vámról, sem országos vásárról nem tudok, a térségben csak Donji Mihojlacon és Slatinski Drenovacon volt biztosan hetipiac.¹¹⁹ Ehhez hozzávehetjük, hogy a mezővárosi lakosság aránya is rendkívül alacsony. Amíg Podravska Slatina uradalmában ez 42 százalék volt, addig Voćinban 13, Brezovicában pedig mindössze 7 százalék mondhatta ezt el magáról.¹²⁰ Ez az országos húsz százalékos arányhoz képest is kevés,¹²¹ így joggal gyanakodhatunk, hogy nem a település városias jellege vonzotta ide a szerzeteseket.

A Magyar Királyságban nem csak városokban alapítottak ferences kolostorokat, ezzel valójában meg is dőlt a francia történetírásban megszülető tézis. Körös megyében négy olyan rendhárról tudunk, amelyek falvakban működtek. Váralján (Jelenska)¹²² és a köznemesi birtok Szentlászlón (Podbor, ma Daruvar része) 1460-ban,¹²³ Remetincen 1516-ban alapítottak obszerváns rendházat.¹²⁴ Az első Moslavina közelében, a második Dobra Kuća közelében, néhány kilométerre Hévíz (Daruvar), Csütörtökhely (Daruvar Donji) és Dimicskfölde (Ljudevito Selo) oppidumoktól állt, míg a harmadik Magyarlak (Madžarevo) szomszédságában állt. Jelenskát a Csupor család, Szentlászlót a Nelepeciek, Remetincet pedig a Batthyányak alapították. Ehhez jön még hozzá a Szemcsei családnak Szencsén 1494 körül alapított konventuális kolostora. Mindegyikben közös, hogy létüket a földesúri akaratnak és nem a település fejlettségének köszönhatték.

Voćin esetében a település jelentőségét szintén a földesúri rezidencia biztosította. Miután Orahovica 1494-ben komoly károkat szenvedett, az Újlaki családnak ez lehetett az itteni központja. Az ide telepített ferencesek valójában a nemzetségi monostorok feladatait vették át, családi temetkezőhelyek lettek,¹²⁵ a szerzetesek pedig a családtagok lelkiüdvéért feleltek. A főúri rezidenciák spirituális igényei hívták

tehát életre a ferences rendházak jelentős részét, a számukra épültek a várkápolnák, amely egy fontos bizonyítéka egy-egy kastély állandóan lakott voltára.¹²⁶ A kolostor templomának építészeti megoldásai is azt támasztják alá, hogy a megrendelőnek a család számított.¹²⁷ Gótikus formái az iloki¹²⁸ és a visegrádi ferences templomokkal mutatnak hasonlóságot, sőt elképzelhető, hogy párhuzamait cseh területen is megtalálhatjuk.¹²⁹

Voćin példája arra világít rá, hogy a ferences kolostorok alapításában fontos szerep jutott a földesúri akaratnak. Erre Fügedi Erik már rámutatotta, amikor azt írta, hogy a ferencesek „terjeszkedésük fénykora a mezővárosok tömeges megjelenésével esik egybe, s talán ez is egyik oka annak, hogy az új kolostorok többsége mégis mezővárosban alakult ki, amiben nyilván a földesúriaknak mint alapítóknak is megvolt a maguk szerepe.” A hangsúly azonban nem mindegy. Körös vármegye várostörténetéből az derül ki, hogy a mezővárosi fejlődés is sok esetben földesúri akarat nyomán ment végbe, ezért itt nem beszélhetünk a földesúrtól független városfejlődésről. A megye más városaihoz hasonlóan Voćin is a földesúr jelenlétének köszönhetette súlyát. Talán emiatt nem vett részt az itteni parasztság a Dózsa-féle parasztháborúban.¹³⁰ Pedig az oppidumok nagy száma alapján ez elvárható lett volna. Voćin példája komoly tanulsággal szolgál: Körös vármegye városiasodásában nem a polgárosodás, hanem a földesúri akarat volt a meghatározó, és a ferences kolostorok alapításában is inkább az arisztokraták vallásossága játszott közre. Valójában a nemesi társadalom mentalitásának vizsgálata segít megértenünk a térség egyház- és településtörténetét, és ez vihet közelebb az itteni ferences kolostor történetéhez is.

¹¹⁹ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

¹²⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 182–183.

¹²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 79.

¹²² Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. II. kötet 119–121.

¹²³ Uo. 174–175.

¹²⁴ Uo. 143–145.

¹²⁵ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 70–71.

¹²⁶ Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk: Neumann Tibor és Rácz György. Budapest – Piliscsaba, 2009. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40.) 63–86. A szlavóniai várkápolnákra: Zorislav Horvat: Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj. Prostor 7 (1999) 181–198.

¹²⁷ Minderről összefoglalóan: Buzás Gergely: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai: In: Középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 516–517.

¹²⁸ Diana Vukičević Samaržija: A középkori Újlak és műemlékei. In: A középkori Dél-Alföld és Szer i. m. 475–501.

¹²⁹ Anđela Horvat: Novi pogledi na crkvu u Voćinu. Rad JAZU, 1971. 18. Buzás Gergely: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai: In: Középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 490–491.

¹³⁰ Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Kiadja: Fekete Nagy Antal – Kenéz Viktor – Solymosi László. Budapest, 1979.

Behind the foundation of Voćin Franciscan monastery

Summary

The paper deals with the circumstances behind the foundation of the Franciscan monastery in Voćin. It tries to answer why the Franciscans settled there in the late 15th century. While doing research for the subject, we also analyzed the circumstances behind the foundation of all other Franciscan monasteries in the then County of Križevci and studied whether and how it affected the development of towns in the County. It was confirmed that the majority of monasteries were founded in the late Middle Ages, and that is also the time when most of the marketplaces (oppidum) in the County were established. Therefore, there is a certain connection between these two phenomena. However, this cannot be interpreted as the development of civil society in the urban community, since there is not even a trace of it. Very few inhabitants of these marketplaces enrolled in foreign universities; local residents did not even support the peasant uprising of 1514 that began in this County, also. Therefore, the founding of Franciscan monasteries and the notable increase in the number of marketplaces is credited solely to the will of aristocrats and wealthy local nobility.

Keywords: Voćin, marketplace (oppidum), Franciscan monastery, the County of Križevci, 15th to 16th century, the devotion of nobility, urbanization.

Beatrix F. ROMHÁNYI

Angažman franjevaca u borbi protiv osmanske ekspanzije

Odraž u topografiji i dinamicu utemeljenja samostana

Sažetak

Franjevci opservanti od početka svoga postojanja imali su za cilj obraćenje »heretika« i »pogana« i ta je misija imala značajnu ulogu u njihovu životu. Mogli bi se navesti brojni pisani dokazi koji govore o njihovuu angažmanu, napose o njihovu sudjelovanju u borbi protiv osmanske ekspanzije, od tekstova franjevačkih formulara do propovijedi Pelbarta iz Temišvara i Osvalda iz Laske, no njihov se interes također odražava u topografiji samostana, kao i u iznimnoj dinamicu njihova utemeljenja. Glavno područje djelovanja franjevaca bila je Bosna od XIV. st. nadalje. U tom kontekstu, njihove prve kuće na području srednjovjekovne Ugarske pojavile su se u južnome dijelu kraljevstva gdje su dali svoj doprinos Ugarskoj borbi protiv Osmanlija. Unatoč sve većoj opasnosti od osmanskih napada franjevci su opstali na tim područjima sve do 1530-ih. Njihova tvrdoglava upornost da ostanu te očit neuspjeh politike koju su podržavali rezultirali su ne samo uništavanjem njihovih samostana, nego i spektakularnim padom broja zvanja. »Križarska ideologija« koju su fratri iznosili u svojim propovijedima u 1540-ima više nije mogla biti privlačna, kada je polovica srednjovjekovnoga Kraljevstva bila pod osmanskom vlašću, a kršćanska carstva nisu imala namjeru da im se suprotstave. Međutim, franjevci opservanti su – zajedno s redom sv. Pavla Pustinjaka – jedina redovnička zajednica koja je bila prisutna u Kraljevstvu tijekom desetljeća osmanske vladavine.

Ključne riječi: franjevci opservanti, Iločka kustodija, Slavonska kustodija, osmanski ratovi, Ugarsko Kraljevstvo, križarski ratovi.